

Egy délután Kornaival

FAZEKAS KÁROLY: Szeretettel köszöntöm Jánost és a résztvevőket. Amikor fölvetődött a gondolat, hogy beszéljessünk a könyvről, biztos voltam abban, hogy ma délután igazi szellemi élményekkel leszünk gazdagabbak. Ezt kívánom mindannyiunknak, és átadom a szót a beszélgetés moderátorának, Laki Mihálynak.

LAKI MIHÁLY: Kedves kollégák! Nem szokásos intézeti esemény a mai. Most nem tudományos művet vitatunk meg, amelynek vannak állításai, módszertana és apparátusa. Ez egy memoár, s eléggé furcsa helyzetben vagyunk, mintha megnéznénk a Hamletet Helsingörben, és a sorok között nemcsak Shakespeare, hanem még Hamlet atyjának szelleme is ott ülne. Hat felkért hozzászólónk van, hat kollégánk, akik közel állnak a szerzőhöz. Egy részük a BUKSZ következő számának a szerzője. Még annyit elárulok, hogy írásaik a lap Budapest számában jelennek meg. Nem véletlenül. Most már nem titok, hanem tény, hogy János Budapest díszpolgára lesz, és Budapest számunkban vele készül az úgynevezett Tiszteletkőr, amelyben a könyvről több írás jelenik meg. Először ez a hat kolléga szól hozzá, akiket megkérek arra, hogy öt-tíz percben mondják el mondandójukat, ami nem jelenti azt, hogy később, a második körben ne kaphatnának újra szót. Miután ez a hat hozzászólás elhangzik, János válaszol rájuk, de fenntartotta azt a jogát is, hogy közbeszól. Azután, ha még bírjuk szusszal – és én remélem, hogy bírjuk –, akkor lehet kérdezni, hozzászólni a szabad vita jegyében. A hat felkért hozzászóló: *Nagy András, Bauer Tamás, Kovács János Mátyás, Gács János, Simonovits András, Mihályi Péter*. Kezdjük veled, András, mint korelnökkel!

NAGY ANDRÁS: Az a véleményem, nagy nyereség, hogy Kornai vállalkozott ennek a könyvnek a megírására. Nyilván nehéz elhatározás lehetett, és bizonyos, hogy óriási munka fekszik benne, de szerintem – akármit is gondolunk a részleteiről – nagyon jól tette, hogy vállalkozott rá, és megküzdött ezzel a nehéz feladattal. Igen jelentős munkának tartom, azzal együtt, hogy egyáltalán nem tartom vitathatatlannak, vagy olyannak, amit csak dicsérettel vagy hozsannázással kellene fogadni. Egyik legfőbb érdeme az, hogy olyan ez a könyv, mint János. Márpedig egy memoár akkor értékes, ha igazán előtűnik belőle annak a személyisége, aki írja. És ebből az életrajzból nagyon világosan előtűnik a szerző alakja, gondoljai, kínlódásai, sikerei, valamint az, ahogy ő látja életútját, amiről nagyon őszintén beszél, nem hazudik, nem hamisít, amint azt sokan mások teszik hasonló írásművekben.

Igyekszik nagyon pontos és korrekt lenni, feltárni azt, ahogyan ma gondolkodik életéről és műveiről. Különösen elismerésre méltónak tartom, hogy vette a fáradságot, és elmélyülten újraolvasta nemcsak a saját munkáit, de az akörüli vitá-

kat, irodalmat, és áttekintette egész szellemi pályafutását. Igen szépen ír a gyerekkoráról, és kiemelném azt, hogy milyen világosan, tisztán fejt ki azt a morális álláspontot, ami az életét irányította. Ezt nagyon kevesen végzik el napjainkban hasonló életút után, mint az övé. Ezzel együtt az az érzésem, hogy kicsit túlírta a könyvet, helyenként – úgy éreztem – kevesebb talán több lett volna. Ez persze egy olvasó szubjektív véleménye, lehet vele vitatkozni, és olyan értelemben nem igaz, hogy a későbbi életrajzírói vagy a történészek sok mindent fognak találni ebben a könyvben, amit nagy kár lett volna, ha nem ír meg.

Nem tartom sem feladatomnak, sem érdemesnek, hogy ebben a rövidre szabott időben részletesen elemezzem a könyv tudományos tartalmát. Vannak persze események, amikre én másképp emlékszem, vagy nem tartom egészen pontosnak a leírását, de ez nem lényeges. Egy ilyen memoárban az a fontos, hogy az legyen leírva, amit a szerző gondol, amit ő tart fontosnak. Ilyen értelemben a könyv nagyon hűen fejezi ki az író szubjektív szemléletét, ítéleteit, döntéseit és azok mozgatórugóit.

A könyvet olvasva, egy furcsa ellentmondással találkozunk. Nyugodtan mondhatjuk ugyanis, hogy Kornai a legsikeresebb magyar közgazdász, talán azt is lehet mondani, hogy korosztályában a legsikeresebb magyar tudós, ha ezt azon mérjük, hogy mennyi könyve hány nyelven jelent meg, hányan hivatkoztak rá, hány díszdoktorságot kapott, hány helyre hívták professzornak és így tovább. Ezeket a sikermércéket alkalmazva, nyugodtan mondhatjuk, hogy ő a legsikeresebb utat megjáró tudósunk. És annak ellenére – itt szeretnék erre az ellentmondásra rámutatni –, hogy ennyire sikeres, ennyire produktív, ennyire elismert, ez az ember tele van szorongással, gyötrellemmel, kétséggel, bizonyítási kényszerrel, tehát egyáltalán nem ül boldogan a babérjain, és nem tetszeleg dicsőségének fényében. Nagyon jól leírja, hogy ezeknek az eredményeknek az elérése a természetéből következően mennyi kétséggel és gyötrődéssel járt. Az ember szinte megsajnálja a szerzőt, annak ellenére, hogy igazán nem sajnálatra méltó.

Ehhez még hozzátenném azt, hogy Kornai – mindannyian tudjuk – érzékeny ember, aki abban a szerencsétlen helyzetben volt egész élete során, hogy a nagy sikerek és az elismerés ellenére nagyon sokan irigyelték, rosszindulatúak voltak vele, a háta mögött cseptültek. Ez nyíltan aránylag ritkán nyilvánult meg. A legjelentősebb talán Klaus bírálata volt,¹ amiről ír is a könyvben, mások ezt nem nyíltan művelték. Leszámítva persze azt, ahogy az 1956-os forradalom után politikailag megtámadták, és Friss István, Intézetünk igazgatója, durván megbírálta azt a könyvét, amit megjelenésekor nagy elismerésben részesített. Láthatjuk, hogy hiába elismert valaki, hiába arat nagy sikereket, attól még, sőt, éppen amiatt, rengeteg irigység és rosszindulat érheti, amit ő nagyon megszenvedett.

Szeretném kiemelni azt a tiszteletreméltó morális álláspontot, amely a könyvét áthatja, azt, ahogy leszámol saját kommunista múltjával, különösen azt, hogy a vétkeket nem bocsátja meg magának. Azt lehetne mondani, hogy ő közvetlenül nem követett el semmiféle bűnt, hiszen nem ártott senkinek, nem vett részt kifosztásokban vagy kínzásokban. De a Szabad Nép uszító cikkei azoknak volt a „minden-

¹ Klaus, V.–Triska, D.: Kornai János és a posztszocialista átalakítás. *BUKSZ*, 1994, téli szám, 480–483. o.

napi kenyere”, akik ezeket a szörnyűségeket elkövették. Ezért a cikkek írói és szerkesztői igenis érezhetnek büntudatot. Ne felejtsük el, hogy azt, amit Kornai nem bocsát meg magának, 20 és 26 éves kora között követte el!

Én is hasonlóképpen érzek, én sem tudok lemosni magamról bizonyos bűnököt, amiket fiatal kommunistaként elkövettem, és bármennyire mentség az, hogy fiatalok voltunk, meggondolatlanok vagy ostobák, ha mások meg is bocsáthatnak ezért, de mi magunk nem.

Kornai élete és tudományos munkája során egy nagyon bonyolult, morális helyzetbe kényszerült, illetve azt választotta, hogy kutathasson, publikálhasson, külföldre utazhasson, elismerést arathasson, de igazmondása és közismert ellenzéki-sége ellenére mégse átkozzák ki, ne csukják börtönbe, ne hallgattassák el, ami sokszor szinte egy kötélhányós mutatóvívával felért. Hál’ istennek, a mai fiatalok nem tudják, hogy ez mennyi félelemmel, kétséggel és veszéllyel járt. Milyen nehéz volt, hogy igazat mondjunk, de ne mondjuk el a teljes igazságot, amit tudtunk. Az ezekkel járó gyötrelmes döntési folyamatokat nagyon jól ismerteti az életrajz. Világosan elismeri, hogy ez csak az egyik lehetséges, nem éppen a legbátrabb vagy legkockázatosabb tisztességes magatartás volt az ellenzéki-ség különböző formái között.

Amit e téren kifogásolnék, az csak annyi, hogy túlságosan elnézőnek érzem azokkal a kommunistákkal szemben, akik az 1956-os forradalom után csatlakoztak a Kádár-kormányhoz és a szovjet uralomhoz. Amikor kettőnk 1958-ban kizártak a Közgazdaságtudományi Intézetből, megmondták világosan, hogy ha elismerjük, hogy Magyarország szovjet megszállása és Nagy Imre kivégzése helyes volt, akkor semmi bajunk nem történik, megmaradhatunk az állásunkban. Meg voltunk győződve arról, hogy minden kérdésben önkritikát gyakorolhatunk, de ebben a két kérdésben nem. Ez a döntésünk – és nemcsak a miénk, hanem sok korábbi párttagé – olyan vízválasztóvá vált, ami határvonalat vont azok között, akik elvetették a sztálini terrort, és kitartottak a forradalom eszméi mellett, és mások között, akik így vagy úgy kompromisszumot kötöttek a forradalom kegyetlen eltiprásával. Én jól tudom, hogy nagyon sok becsületes ember, tisztességes meggondolásból kötött kompromisszumot, de mégiscsak el kellett ismerniük, hogy a forradalomnak az orosz csapatok segítségével való megdöntése helyes volt, hogy Nagy Imre áruló volt, és ezért a kivégzése jogos volt. Ezt nyíltan vagy burkoltan el kellett fogadniuk. Ha Kornai nem ad magának morális felmentést azért, mert fiatalon a Szabad Nép újságírója volt, akkor jó lenne, ha akadnának legalább néhányan, akik hasonlóképp nem bocsátanak meg maguknak, hogy elfogadták és kitartottak e két gyalázatos bűnre épülő Kádár-rendszer mellett.

LAKI MIHÁLY: Bauer Tamás következik.

BAUER TAMÁS: Engem ez a könyv is lenyűgöz – ugyanúgy, mint János korábbi művei. Azt gondolom, hogy ahogy János tudott rövid könyvet is írni, amikor rövidet kellett, hosszút is tud, amikor arra van szükség. Úgy gondolom, hogy terjedelme, szerkezete és írásmódja is, minden rendben van, számomra minden a helyén van benne. Nagy élmény. Hosszú ideje hatalmas szerencsének tartom a magam számá-

ra, hogy azok közé tartozom, akik gondolkodását majdnem négy évtizede a velem való személyes és írásos kapcsolat formálja. Ebből mindig rengeteget tanultam. Ez a könyv – ami rendhagyó önéletrajz – abban a tekintetben tanulságos, hogy mi az oka, mi az alapja annak, hogy János az a különlegesen sikeres tudós, tudományos kutató lett, aki lett. Mert azt a tény, hogy ő az, mindannyian tudjuk hosszú ideje, de hogy mitől lett az, az ebben a könyvben van elmagyarázva. Ezt eddig ilyen világosan nem tudtuk. Sejtettük, sokat lehetett belőle sejtteni, de most tudjuk a könyvből, hogy milyen alkat segítette őt, ami – úgy tűnik – a gyerekkorban alakult ki, majd életében milyen későbbi szituációk, döntések azok, amelyek közül kétségkívül az egyik legfontosabb az, hogy hát ő oda jutott, hogy nem lesz a szó szűk értelmében közéleti szereplő, politikus. Visszavonult ettől, és helyette tudományos munkára adta a fejét. És amilyen céltudatossággal, fegyelemmel ezt csinálta, amilyen racionális mérlegeléssel, hát ez tette lehetővé – a tehetségen és a képességein kívül – a sikerét. Számomra ez nagyon fontos, és ezt ilyen világosan ebből a könyvből lehet megérteni. Annyiban rendhagyó az önéletrajz, hogy túl azon, hogy önéletrajz, egyfajta elméletlettörténetét is adja saját munkásságának, tehát elmagyarázza, hogy mikor mire jutott és miért, felvázolja az egyes fontos szellemi állomások tartalmát, összefüggéseit a korábbiakkal, tehát ilyenekért tartom nagyon izgalmasnak. Azon túl, hogy ezt így leszögezem, két olyan kérdésre térnek ki – mert a harmadikat idő hiányában elhagyom –, amelyek bizonyos értelemben végigvonulnak az egész könyvön, és amelyeken az ember – én legalábbis – újra elgondolkozik. Ez a két kérdés a politikához és a marxizmushoz való viszony.

LAKI MIHÁLY: Előbb mondd meg, mi a harmadik!

BAUER TAMÁS: Van a röpirattal kapcsolatban is egy megjegyzésem, de az már tényleg egy olyan fontos részletmegjegyzés, hogy majd ha másfél óra múlva akad rá idő, akkor arra is visszatérek. Az életrajzot olvasva, számomra úgy tűnik, hogy az igazi drámai pont nem az, amikor Jánost kidobják a Szabad Néptől, és nem az, amikor kidobják az intézetből, hanem az, amikor Donáth Ferenc meg Vas Zoltán megkéri arra, hogy csináljon programot az új, szabad magyar kormánynak, és ő maga úgy dönt, hogy ez neki nem sikerül.

KORNAI JÁNOS: Csinálom egy pár napig.

BAUER TAMÁS: Igen, nem felejtettem el. Tehát nekifogsz, csinálod, és aztán abbahagyod azzal, hogy ez nem megy. Ezt írod. Azt hiszem, hogy ez a drámai pont, ekkor erősödik meg az a döntésed, amit korábban a Szabad Néptől való eltávolítás kényszerít ki. Ezen a ponton magad döntöd el azt, hogy neked a tudomány való, és nem az az egészen más típusú tevékenység, amiben valaki egy kritikus pillanatban az ösztöneinél fogva meg tudja mondani a hazának, hogy most mit kell tenni. Azt gondolom, hogy ez nagyon fontos, ez bizonyos értelemben belsőleg határozza meg a további pályát, és nem annyira a külső kényszer. Igaza van Jánosnak abban, amikor ismételtelen elmagyarázza – és ehhez tartja magát –, hogy ez egy nagyon fontos

tevékenység egy társadalom életében, hogy valaki ezt a pályát választja, amit ő választ. És ez vitte őt bele a fantasztikus sikerbe.

Egy dolgot szeretnék azonban ehhez hozzáfűzni: János a politikusi tevékenységet a későbbiekben sokszor elfogadja, tudomásul veszi, de szerintem az a gondolat hiányzik a könyvből meg a mögötte álló gondolatmenetből, hogy a politikusi tevékenység is egy tiszteletreméltó tevékenység. A politikus nem egyszerűen és nem feltétlenül az a valaki, aki mindent a hatalomért vívott harcnak rendel alá – a politikus az a valaki, aki nem tud nyugodni, amikor azt látja, hogy országában rosszul mennek a dolgok, és ő tehetne valamit ennek megváltoztatásáért, jó irányba való tereléséért. Annak ellenére, hogy Magyarországon – és nemcsak Magyarországon, de sokfelé a világon – nehéz erre jó példákat találni pillanatnyilag, azért vannak jó példák. Hogy egy pozitív példát hozzak egy közös barátunkról: Balcerowicz úgy döntött, hogy Lengyelországban Mazowiecki kijelölt miniszterelnök felkérésére elvállalja azt, amit több kollegája nem vállalt, hogy ő legyen az új kormány vezető gazdaságpolitikusa. Közben ezt a pályát követi azóta is, holott egy rendkívül tehetséges ember, akiből lehetett volna elsősorban tudós és oktató, és ehhez tartja magát az azóta eltelt másfél évtizedben. Ez nagyon tiszteletreméltó életpálya, és azért erre is sok-sok példa van.

Ezzel szemben, amikor János leírja könyvében az alternatívákat, akkor a politikusi tevékenységet – amiről lemond – pejoratív jelzőkkel illeti. Ezzel nem értek egyet. Ez még egy kicsit azokra is igaz, akiket reformközgazdászoknak szoktunk mondani, és akiknek a mi közös baráti körünkben Tardos Marci az ideáltípusa, de említhetjük Antal Lacit is. Azt gondolom, az ő törekvésük is tiszteletreméltó törekvés. Persze, úgy érzem, hogy Antal Lacinak nincs igaza, amikor azt mondja, hogy őt idegesíti Kornai magatartása. Ezt helytelennek tartom, de azt is helytelennek tartom, ha valakit Antal Laci életpályája irritál. Mert ő valami olyasmit csinált, és a Marci is valami olyasmit csinált, amit szintén el kell ismerni.

A másik kérdés: a könyvből megtudjuk, hogy Jánost igen gyorsan lenyűgözi a marxizmus, mint közülünk sokakat a vele egyidősek és a nála fiatalabbak egy meghatározott köréből. Azután jött egy másik fázis, amikor szembe került vele, és eljutott oda, hogy büszkén kiállt, és elmondta, hogy „nem vagyok marxista”. Azt is megtudjuk, hogy Kende Pétertől kapott egy dolgozatot kéziratban, de az ő válasza elveszett (90. o.).² Van egy sommás elutasítás, és utána van részletekben egy újabb levelezés, ami több helyen megjelenik a könyvben, ezt a Lackó Miklós-féle recenzió³ említi. Az a tény, hogy János nagyon bölcsen ahhoz tartotta magát, hogy azt írja, amit publikálni lehet, és ezért nem írt az *Anti-equilibriumhoz* hasonló könyvet arról, hogy mi a baj a marxizmussal, érthető. De azért sajnálom is. Azért sajnálatos, mert a sommás elutasítás után és a részletekről való újabb elismerő hivatkozások után (lásd a rendszer, a munkanélküliség magyarázatát) egy nem egyensúlyi helyzetnek egy kiemelkedő magyarázata. A marxizmus kapitalizmuselemzése egy másik aszimmetrikus helyzetet tár fel, nevezetesen a látszólag szimmetrikus

² A főszerzőbeli oldalszámok *A gondolat erejével* oldalszámaira vonatkoznak.

³ „Összelmények” és teljesítmény. *BUKSZ*, 2005. téli szám, 356–358. o.

tőke–munka kapcsolatban rejlő alapvető aszimmetriát. Ez olyan kiemelkedő felismerés, ami arra int, hogy attól, hogy valaki elveti a szocpégét, attól nem kell ugyanúgy elvenni a kappégét, illetve a kappégét is elemezni kell. Azt a munkát, amit János érthető módon nem végzett el, Magyarországon az *Überhaupt*, a Bence–Kis–Márkus-könyv teljesítette.⁴ Amikor például ma is sokan furcsa módon visszatérnek a marxista kapitalizmuskritikához, a mai magyar viszonyokról és a világról, számomra érthetetlen dolgokat mondanak, kár, hogy nincs a birtokunkban Jánostól ennek a kérdésnek egy alapos tisztázása.

LAKI MIHÁLY: Kovács János Mátyás következik.

KOVÁCS JÁNOS MÁTYÁS: A történetíró ritkán találkozik a memoárríróval, ha mégis, kár tagadni, első érzése akarva-akaratlan a csalódás lesz. A szerző ellopta előle a show-t. Amire ő évek, évtizedek óta készül, valami hasonlót tart a kezében, ércnél maradandóbb formában, hogy úgy mondjam, de sajna nem ő írta. Az emlékmű áll, inentől fogva ez lesz az etalon, viszonyulni és visszanyúlni kell hozzá, elismerően vagy szemrehányóan, bárhogy is legyen, a szerző életanyaga feltárásának és közreadásának érdeme jobbára most már magáé a szerzőé marad. Különösen így van ez akkor, ha az önéletrajz „rendhagyó”, és a szerző szándékosan az eszmetörténész bőrébe bújlik, és – mint mondja – minieszéket ír, nem is akármilyeneket, mélyen behatolva a történetíró felségterületére. Még hozzá úgy, hogy nem pusztán a személyes alkotói szándékairól lebbenti föl a fátylat, hanem *par excellence* történelmi tevékenységeket is végez, olyanokat, mint önmaga elhelyezése az egyetemes közgazdaságtudományban vagy művei hatásának elemzése, nemegyszer igen önkritikusan.

Elhatároztam, azért se leszek féltékeny, sőt, örülök, hogy János rengeteg fáradságtól megkímélt. Ha egyszer bele is nézhetnék abba a több mint száz dossziéba (17. o.), amelyben memoárja nyersanyagait tárolja, örömöm akkor lenne igazán teljes, azt hiszem.

KORNAI JÁNOS (*mosolyogva*): Ez attól is függ, hogy most mit fogsz mondani!

KOVÁCS JÁNOS MÁTYÁS: Vállalom a veszélyt. Úgy döntöttem, hogy János önéletrajzát nem tudományos pályájától független műalkotásnak tekintem, hanem – remélem, intencióihoz híven – pályája jelentős állomásának. Azt vizsgálom, hol tart most a szerző a számára fontos kutatási programokban. Más szóval, igen komolyan veszem, amit írt, nem tekintem a memoárt egyszersmind hattyúdálnak, inkább egy tanulási folyamat részének, amely „szoros olvasást” érdemel.

Nem kell megijedni, nem száguldok át a fennmaradó öt percben az elmúlt ötven éven, nem fogalmazok meg nagy ívű hipotéziseket János pályájáról, mindössze egyetlen fontos műre koncentrálok, az *Anti-equilibriumra*, s nem kijelentek, hanem inkább kérdezek. Részben megismétlem korábbi kérdéseimet, melyeket néhány éve

⁴ Az *Überhaupt* nyilvános megjelenése: Bence György–Kis János–Márkus György: *Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan?* T-Twins, Budapest, 1993.

Bécsben tettem fel neki, amikor közösen ellógtunk egy konferenciáról. Akkor kutatási programjának folyamatosságáról faggattam, arról, hogyan következik a „túlzott központosításból” a „kétszintű tervezés”, abból meg az *Anti-equilibrium* és így tovább. Bevallom, egy kicsit provokáltam is, azt firtattam, vajon ellen tudott-e igazán állni a hatvanas évek elején a komputópia kísértésének, illetve nem érzi-e azt, hogy az *Anti-equilibriummal anno* zsákutcába lavírozta bele magát, ahonnan nehéz volt kijönnie. Úgy éreztem, hogy fájó pontokra tapintottam, és ebben az érzésben az Önéletrajz most megerősített. Az *Anti-equilibrium* Jánosnak még mindig túl nagy falat, amelyet se kiköpni, se lenyelni nem nagyon tud szerintem. Húsz kerek oldalt szentel neki, és sok-sok vívódásáról számol be ezeken az oldalakon.

Bécsi kérdéseimnek voltak közvetlen előzményei is. Nem sokkal korábban, 1996-ban, Jánost két bíráló is érte általa becsült fiatalabb kollégáitól. Ha jól emlékszem, Soós Attila ismert cikkei óta⁵ nem illette őt ilyen komoly kritika Magyarországon. Az egyik szerzője Pete Péter volt, a másiké Vincze János. Pete azt nehezményezte, hogy János az *Anti-equilibriumban* összekeveri a neoklasszikus elmélet logikai magyarázó erejét az elmélet közvetlen tapasztalati relevanciájával, s az utóbbit támadva azt hiszi, hogy az előbbit is kétségbe vonta.⁶

PETE PÉTER közbeszólása: Ha tudom, hogy erről lesz szó, akkor el sem jövök.

KOVÁCS JÁNOS MÁTYÁS: Vincze a cikkében⁷ a kelet-európai különúttal kapcsolatos illúziók speciális magyar okaként Kornai hatásáról ír, idézem: „jóllehet a cseh és lengyel közgazdászok is jól ismerték az *Anti-equilibriumot*, tapasztalatom szerint ők jóval kritikusabban álltak annak mondanivalójához, mint magyar kollégáik. Számos magyar közgazdász – érzésem szerint – Kornai János művével mintegy igazolni látta legrosszabb sejtéseit a nyugati közgazdaságtant illetően, és elégedetten vette tudomásul, hogy nem kell sokat törődnie vele. Ez egyébként Kornai ajánlásaival is ellentétes, hiszen ő könyvében hangsúlyozta az általa bírált elméletek jelentőségét és azok megismerésének fontosságát minden közgazdász számára.” (i. m. 334. o.)

Emlékeim szerint Pete szavai eléggé felháborították Jánost, Vincze szövegét se nagyon szerethette, mert vele egybecsengő, ám élesebben fogalmazott megállapításaimat felettébb rossznéven vette. Bécsbe már úgy érkezett, hogy ezt el fogja mondani nekem. Íme, egy rövid ízelítő abból, amit én írtam⁸ ugyanarra a konferenciára, amelyre Pete és Vincze írása is készült: „a nyugatosodás vágya már a hatvanas évek eleje óta ott munkál a magyar elméleti közgazdászok szívében. A »mi-ként nyugatosodjunk?« kérdésre – mint ismeretes – először Kornai János próbál komolyan felelni az *Anti-equilibriumban*. Meglehetősen ambivalens módon, egyszer-

⁵ A hiányjelenségek magyarázatához: keresletmennyiség és strukturális rugalmatlanság. *Közgazdasági Szemle*, 1985. 1. sz. és A hierarchikus gazdaságirányítás, a pénz restriktív szerepe és a „hiánygazdaság”. *Közgazdasági Szemle*, 1985. 3. sz.

⁶ Mi az általános az általános egyensúlyelméletben? *Közgazdasági Szemle*, 1996. 5. sz. 437–442. o.

⁷ Van-e magyar út az elméleti közgazdaságtanban? *Közgazdasági Szemle*, 1996. 4. sz. 331–335. o.

⁸ Örökség, utánzás, felfedezés. *Közgazdasági gondolkodás Magyarországon 1989 után*. Töprengés leltár közben. *Közgazdasági Szemle*, 1996. 4. sz. 321–326. o.

re ünnepelve és porba taszítva az akkori célállomást. A hetvenes és nyolcvanas évek reformközgazdaszai nemigen távolodtak el Kornai eszményképétől, valamifajta általános (összehasonlító) közgazdasági rendszerelmélettől, amely az általános egyensúlyelmélet romjain épült volna fel, a Kelet és a Nyugat tapasztalati és módszertani tégláiból.” (i. m. 322. o.)

Ehhez előszóban hozzátettem, furcsa ellentmondást érzek kutatási programja és az általa propagált tudományszociológiai minta között. Egyfelől az *Anti-equilibrium*ban János mindennek elmondja az általános egyensúlyelméletet, másfelől viszont nap mint nap példaképpül állítja a kelet-európai közgazdászok elé, egyebek között ifjabb kollegái elé, az azt létrehozó tudományszociológiai környezetet: tessék publikálni, teljesítményt mérni, karriert csinálni, kimenni Nyugatra stb. Megkérdeztem tőle: nem fél-e attól, hogy az első hatás az azóta eltelt negyedszázadban erősebbnek bizonyult, és a kelet-európai közgazdászok számos nemzedéke azt vonta le az *Anti-equilibrium*ból, hogy nincs igazán értelme művelődni, viszont létezik egy kelet-európai *Sonderweg*, egy harmadik út? Nem adott-e lovat a reformközgazdászok, később „transzformerek”, relativista hajlamai alá, illetve azon törekvésük alá, hogy a közgazdasági elméletet napi pragmatikus igényeik szerint adjusztálják?

Kifejezetten örültem, hogy válaszát nem intézte el a *habent sua fata libelli* aranyigazságával, meg annak is, hogy nem volt kész elutasító válasza. Ez – bevallom – kellemes meglepetésként ért. Kíváncsian vártam hát a memoárt, igaz, előtte az Olivier Blanchard-ral folytatott beszélgetése⁹ kissé lehangolt, hisz ott leginkább keserűségéről számolt be, amiért könyve kevés figyelmet keltett a nemzetközi kutatói közösségben. Ehhez képest az Önéletrajz meglepően önkritikus. János olyanokat ír, hogy „[m]ai fejjel úgy látom, hogy kritikám tudományelméleti kiindulópontjában komoly hibák voltak” (194. o.); „[s]okféle hibát követhet el a modellépítő, de azt nem lehet felelni neki, hogy elvonatkoztat a valóságtól” (194. o.); „[n]em az elmélet tisztaságát ... kellett volna bírálni” (195. o.); „lebecsültem a neoklasszikus iskola fejlődési készségét és képességét” stb. (203. o.)

Mit gondoljon azonban az olvasó, mikor az önbírálatot temérdek „no de”, „viszont”, „mindazonáltal” követi. Úgy kezdődik az egész, hogy (nem az elmélet tisztaságát, hanem) a neoklasszikus iskolát magát kellett volna bírálni, az interpretálókat és tanítókat. Úgy folytatódik, hogy sok ponton „jó irányban tapogatózott” az *Anti-equilibrium*. Majd, ami tényleg meglepett, hogy a „racionális választás” ügyében János mintha visszazökkenne az *Anti-equilibrium* kritikai stílusába, és *en bloc* ítéli el a neoklasszikus elméletet. Etalonként ugyan elismeri, majd általános bírálatba fog. Idézem: „[s]ajnos a neoklasszikus iskola százféle modelljében nem ebben az árnyalt értelmezésben [mármint az övéhez hasonlóan] alkalmazzák a konzisztens racionális döntéshozó modelljét. Ehelyett felteszik: a szigorúan konzisztens hasznosságmaximalizáló, optimalizáló modell jól-rosszul, de megközelítően mégiscsak leképezi a tipikus emberi magatartást.” (196–197. o.) Tehát olyan kijelentést tesz, amire Pete Péter megint cikket írhat. Majd azt mondja János, hogy valóban csapongó, túl ambiciózus, de eredeti vállalkozásnak tartja könyvét. Leg-

⁹ Olivier Blanchard: Interjú Kornai Jánossal. *Közgazdasági Szemle*, 1999. 3. sz. 201–212. o.

főbb kritikusa, Frank Hahn ismert recenzióját („Rosszkedvünk tele”)¹⁰ idézi arról, hogy sok jó dolog van a rosszak mellett az *Anti-equilibriumban*, „és a jók közt van néhány, ami igazán nagyon jó” (207. o.). Tehát János értelmezésében szó sincs zsákutcáról, az *Anti-equilibrium* – mint állítja – mindössze „félkudarc”.

Érdekes módon, miközben hősiiesen küzd a Pete által kifogásoltakkal, és képesnek bizonyul fájdalmas beismerésekre is, a Vincze és általam is felvetett – nevezük így – delegitimációs hatással mind a mai napig egyáltalán nem foglalkozik, sőt, a memoár majd minden fejezetében visszaköszön megelégedése, amelyet nyugatosító szerepének sikere miatt érzett. Krónikásként nem szívesen tenném fel azt a történelmietlen kérdést, hogy mi lett volna a kommunista gazdaság kutatásából – mind a sajátjából, mind a kelet-európaiból általában –, ha János hamarabb békél meg a neoklasszikus elmélettel, és mondjuk, annak újinstitutionalista kiterjesztése felé tájékozódik. Azt viszont ugyanebben a minőségemben tudom, több száz mélyinterjú, konferencia- és folyosói beszélgetés után, hogy ez a kérdés igenis mindmáig foglalkoztatja a kelet-európai közgazdászokat – s nem csupán a klausi arrogáns modorban.

„Kornaitól megtanultam, hogy odaát se tudják jobban” – hallottam már János számos kortársától. Azt mondják, Kornai felnyitotta a szemüket. „Kornaitól *sajnos* azt tanultam, hogy odaát se tudják jobban” – panaszkodnak nekem egy-két generációval lejjebb – „Kornai elhomályosította a látásomat”.

Megígértem, hogy nem kijelenteni, hanem kérdezni fogok. Mondd János, nem tartasz-e attól, hogy az eklektika dicséretével, a „fél lábbal benne vagyok a főáramlatban, fél lábbal pedig kinn” – hogy legújabb metaforikus önjellemzésedet idézem –, tehát nem tartasz-e attól, hogy konzerválsz egy kritikai programot, az *Anti-equilibrium* eredeti programjának egy részét, amit már valójában magad sem szeretnél osztani? Köszönöm a figyelmet.

LAKI MIHÁLY: Következik Gács János.

GÁCS JÁNOS: Köszönöm. János önéletrajza izgalmas, tartalmas és megrendítő olvasmány. Nagyon jónak tartom én is, hogy megírta. A legkülönbözőbb fajta olvasóhoz jut el, és készíti őket gondolkodásra. Lackó Marival együtt írtunk egy recenziót a BUKSZ számára *Kornai a világban és itthon* címmel,¹¹ és részben ennek alapján fogok most beszélni, mégpedig két témáról.

A mi szemszögünk nagyon sajátos: közeli és korai tanítványai voltunk Jánosnak; munkatársai, barátai vagyunk, személyesen, család a családdal, szóval egészen szoros kapcsolatban állunk egymással. Ezt figyelembe véve, nagyon meglepő volt, mennyi új részt találtunk az önéletrírásban. Az első néhány fejezet egész korszakot fog át, s ennek anyaga számunkra teljesen ismeretlen volt. Tehát együtt töltöttünk 35 évet, de nem hallottunk arról, hogy Kornai hogyan élte túl a zsidóüldözést, mit csinált az 50-es években, nem mesélt nekünk az 56-os forradalom napjairól, arról

¹⁰ The Winter of our Discontent. *Economica*, 40. évf. 159. sz. 322–330. o.

¹¹ BUKSZ, 2005. téli szám, 366–371. o.

hogy milyen lehetőségek merültek fel, és milyen dilemmákkal küzdött, hogyan érintette a megtorlás, s fenyegetettségének tényleges okait sem tárta fel előttünk. Igaz, az Intézetből való kirúgás és visszavétel eseményeiről már korábban is tudtunk valamennyit. Számomra azért is érdekes volt olvasni ezt a részt, mert számos olyan személlyel találkoztam a leírásban, akiket családi kapcsolatokon keresztül ismertem, és most kiderült, hogy János életútjára komoly befolyással voltak. Ide tartozik például Hollós Ervin, Csendes Károly és Révai József.

Az emlékezés – rejtélyes folyamat: nem véletlen, hogy az irodalom alaptémája a szerelem és a halál mellett az emlékezés. Az emlékek megtartása és megosztása hasonlóképp bonyolult folyamat. Ennek útjairól gondolkodtunk, amikor feltettük magunknak a kérdést, vajon miként lehet az, hogy beszélgetéseink során ilyen keveset tudtunk meg János életének erről a szakaszáról. És itt több okra gondoltunk, nyilván mindegyiknek van szerepe a magyarázatban. Ami az 50-es éveket illeti, a hallgatást nyilván János maga választotta. János nemzedékének nagyon sok képviselőjét ismerjük, akik nem szívesen beszélnek az 50-es évekről: az önvád, az önmarcangolás éppúgy rossz választás, mint a kis magyarázattal körített elbeszélés, amely a mosakodás látszatát kelti. A könyvben leírt tanúságtétel valóban sokkal hitelesebb, mint amit az előző lehetőségek kínáltak volna. Ami viszont 56-ot és az 56 utáni részt illeti, hát itt egy másik, egyszerű magyarázatot is lehet találni János hallgatására. Csak tényszerűen mondom, Kornait 1967-ben veszik vissza az Intézetbe, Simonovits Andris 1969-ben lép be, majd csatlakozik a Kornai-csoport-hoz, én 1971-ben kerültem János szakszemináriumába. Andris és én is magas állású káderezűk gyerekei vagyunk, János miért osztaná meg velünk politikai múltjának részleteit, miért tárgyalná meg velünk, hogy mit gondol az aktuális politikai eseményekről? Nagyon hosszú folyamat volt, amíg egyre inkább politikai kérdésekről is beszélgettünk, de furcsa módon sosem tértünk vissza az ő személyes élettörténetére. Hogy aztán a rendszerváltás után ez a téma – az ő 56-os és azt követő élményei és megpróbáltatásai – miért nem jött elő, az nagy kérdés. Lehet hogy itt is az érvényes, mint a viccben a néma gyerek esetében, akit mikor úgy 14 évesen életében először megszólal, megkérdezzük, hogy eddig miért nem szolt egy szót sem? „Mert eddig sose kérdeztetek” a válasz.

A másik téma, amiről beszélni szeretnék – és ez is valamelyest összefügg azzal, hogy mindannyian kicsit alulinformáltak voltunk János múltjáról –, Kornai és a hazai közgazdász-társadalom egymáshoz való viszonya. Ez a viszony igen ambivalens. A magyar közgazdász-társadalom nagy része tisztelettel tekintett Jánosra, minden új művét nagy odafigyeléssel olvasta, előadásait hallgatta, új fogalmait hamar átvette. Ugyanakkor erőteljes volt az irigység sikereiért, és kimondva vagy kimondatlanul ott bujkált a vád, hogy János arisztokratikus módon viselkedik, távolságtartással, mintegy a nemzetközi közgazdász-társadalom fórumainak Parnasszusáról nézi, amíg Magyarországon a hazai közgazdászok a gazdasági reform bozótharcait vívják. Ahhoz, hogy megértsük, hogyan alakult ki ez az ambivalens viszony, a könyv – közvetett módon – számos adalékot szolgáltat.

Először is fontos fejlemény volt, hogy az 1960-as évek közepén Kornai Jánost nem vonták be a magyar gazdasági reform kidolgozásának folyamatába, mert politikailag

nem volt szalonképes. Önéletrajzában bevallja, ha hívták volna, akkor sem rohant volna a reformerek táborába, hiszen a reformbizottságokat a párt központi bizottsága, illetve annak osztályai szervezték, és sok, korábban őt kiátkozó közgazdász vagy pártember is a reformok élharcosa lett. Tehát Kornai nem vett részt a reform kidolgozásában, bár lehet, hogy szakmai meggyőződése akkor nem akadályozta volna meg, hogy aktívan és lelkesedéssel közreműködjön egy ilyen munkában. Viszont elég rövid idő alatt egyre kritikusabb vélemény alakult ki benne a mechanizmusreformmal kapcsolatban, amelyet azonban több okból sem hozott nyilvánosságra, és nem terjesztett. Az egyik ok a politikai fenyegetettség érzése volt, amely nem csillapult, a másik pedig, hogy tudta, a vita, a bírálat azoknak is árthat, akiket ő bírálna.

Az 1980-as években aztán átfogó elemzéseket írt a reformról, s *A hiányban* – ha közvetetten is – erős kritikát fogalmazott meg a gazdasági reform lehetőségeivel kapcsolatban. A reformerek ezeket az elemzéseket enyhén szólva nem tekintették konstruktív kritikának, azokat a közgazdászokat pedig, akik nyílt vitát szerettek volna, Kornai megnyilvánulásai nem elégtették ki. Valójában távolságtartás alakult ki mindkét oldalon, Kornai és a magyar közgazdászok oldalán is. Kis adalék Kornai szemléletéről, hogy ő igen kevés recenziót írt magyar közgazdászok könyveiről a 70-es, 80-as, 90-es években. Magyar kutatótársai műveivel nem kívánt foglalkozni. Polemikus cikket szinte alig találunk, ha vitázik, akkor sem emberekkel foglalkozik, hanem bizonyos témákkal. Ugyanakkor a hazai közgazdász-társadalom (és a politika) részéről olyan hatások érték, hogy hazai egyetemen ő nem taníthatott (igaz sokan mások hasonló módon nem taníhattak), míg a világ vezető egyetemein szívesen látott előadó volt. Számos nemzetközi szakmai társaság választotta vezetőségi tagjává és elnökévé, de a Magyar Közgazdasági Társaságnak sosem választották be még az elnökségébe sem. Igazából János nem került soha a hazai közgazdasági élet sokat szereplő, közismert képviselői vagy „hivatalos” vezetői közé. Hosszú ideig – érthető módon – Kornainak ilyen jellegű ambíciói nem voltak, de azért eltelt 15 év, s a tehetetlenség úgy látszik 1990 óta konzerválja a közgazdász-társadalom szerkezetét. A hazai közgazdász-társadalom rétegezettsége, megosztottságának megmerevedése külön elemzést érdemelne, de erre természetesen most nincs idő. Köszönöm a figyelmet.

LAKI MIHÁLY: A következő felkért hozzászóló Simonovits András.

SIMONOVITS ANDRÁS: Nem szeretném megismételni az előttem elhangzottakat, és sokan tudjátok, hogy Jánossal 1970-től 1990-ig együtt dolgoztam, cikkeket is írtunk együtt. Most két dologról beszélnék. Egyik, hogy visszatekintenek erre az *Antiequilibrium*-dologra. Hogyan látjuk most ezt a problémát? Három rövid történetet mondanék el, ha időmből telik. Azzal kezdeném, hogy az 1971-ben megjelent *Antiequilibrium* bírálta a neoklasszikus megközelítést. Ezt János önéletrajzában nem vonja vissza, inkább azt mondja, hogy nem is az elmélettel magával volt a baj, mint inkább az alkalmazásaival.

Most három dimenzióban beszélnék arról, hogy szerintem mi történt azóta a modern közgazdaságtanban: a statika ügyében, az optimalizálás ügyében és az

információ vagy informáltság ügyében. Azt akarom mondani, hogy vannak előre-lépések, vannak visszalépések, tehát nem lehet világos képet adni. A hagyományos egyensúlyelmélet alapvetően statikus volt, és Kornai, másokkal együtt, elvetette ezt a statikus megközelítést, és nagyon fontosnak tartotta a dinamikus megközelítést. El lehet mondani, hogy a dinamikus megközelítés ma már sokkal népszerűbb a közgazdaságtanban, mint 35 évvel ezelőtt, például mondjuk az egyensúlyi iskola legjelesebb képviselői között Lucas vagy Prescott ugyanúgy dinamikus modelleket alkalmaznak, mint Kornai, vagy akár Marx és más elődök.

A másik dimenzió az optimalizálás. A neoklasszikus elmélet abból indul ki, hogy minden ember célszerű tevékenységet végez, az egyén hasznosságfüggvényt maximalizál, a vállalat profitot, költségvetés által korlátozva és fizikai korlátok között. Kornai, mint ismert, kétségbe vonta, hogy ez az elmélet ilyen széles körben alkalmazható, különösen az egyének szintjén. Mondjuk Marx is profitmaximalizáló vállalatokban gondolkodott, de hogy az egyének mennyire képesek maximalizálni, hát, ez eléggé vitatható. A mai közgazdaságtanban kettős fejlődés figyelhető meg: egyrészt ma sokkal erősebb az optimalizálási kényszer, tehát egy fiatal kutató, ha nem alkalmaz optimalizálást, akkor eleve reménytelen a helyzete, tehát ez a követelmény ma sokkal súlyosabban jelentkezik, az ortodoxia is sokkal erősebb, mint az *Anti-equilibrium* előtt volt. Azt is el kell mondani, hogy ennek a fényében sokan elutasítják – hangosan vagy csendben – a hicksi ciklusmodellt, az ágazati kapcsolatok Leontief-modelljét és a Lucas előtti makroökonómiát. E szerint a keynesi makroökonómiának is egyik bűne az *ad hoc* jelleg, hogy a válaszfüggvényeket nem vezeti le egyéni optimalizálásból. Ugyanakkor megjelenik, és egyre nagyobb elismerést kap a korlátozott racionalitás.

A harmadik dimenzió az információ. Korábban a közgazdaságtanban nagyon erősen feltételezték azt, hogy az egyén ismeri és ismerheti az összes szükséges információt. Ezt úgy kell érteni – Hayek is hangsúlyozta persze –, hogy decentralizált információról van szó – tehát nem az árhivatal vagy a központi bizottság gyűjt egybe –, az egyén, amit tudnia kell, azt tudja. És pontosan amiatt, hogy az árinformáció ilyen jól működik, nagyon kevés dolgot kell tudnia az egyéni döntéshozónak. Kornai ezt is elutasította, és megpróbált olyan modelleket kidolgozni, amelyekben hiányos információk vannak. A mai közgazdaságtanban – éppen Kornai János *Anti-equilibriumával* egy időben – az aszimmetrikus információ nagyon nagy teret kapott. Elég, ha Akerlof tragacspiácáról szólnunk. Még korábban megjelent a játékelméletben a hiányos információ: a tökéletlen információjú modellek, Vickreynek az árverési modellje vagy Harsányinak a fegyverkezési modellje. Ma már ezek mind elfogadottak. Most azonban megint ellenkező irányú fejlődés tapasztalható: ez a lucasi forradalom – vagy nevezhetjük ellenforradalomnak is – a racionális várakozásokat a dinamikus közgazdaságtan központjába helyezte. Egy viccel érzékeltetném e megközelítést: azt mondja a chicagói professzor a fiának: „Ne halj le az utcán heverő 10 dollárosért, mert az hamis! Ha nem lenne hamis, akkor előtted már valaki fölvette volna.” Összegezve: Kornai egyszerre akarta felcserélni a statikát a dinamikával, az optimalizálást a válaszfüggvényekkel, a teljes informáltságot a hiányos informáltsággal. A jelenlegi közgazdaságtanban mind a három

irányban vannak előrelépések, de vannak visszalépések is. Nem lehet azt mondani, hogy a fejlődés igazolta János óhajait, de azt sem lehet mondani, hogy nem igazolta, és azt sem lehet könnyen megállapítani, hogy ami most van, az jó-e, vagy rossz. Én azt gondolom, hogy nem olyan jó, de ezt hagyjuk.

Röviden három történetet mondanék el. Nem magamról akarok beszélni, hanem arról, hogyan láttam én őt ezekben. Az egyik a problémaérzékenység, a másik a lelkiismeretesség, a harmadik pedig a nyitottság. 1969-ben Kornai János adta a szakdolgozatom témáját, és akkor rögtön odaadott egy lila sokszorosítással készült tankönyvet vagy könyvet, Marschak és Radner csoportelméletét. Martos Béla, Lipták Tamás és Kornai János előtt tartottam egy előadást, ismertettem az elméletet, megbeszéltük. Azt hiszem, kevés diák mondhatja el, hogy három ilyen kiváló ember előtt tarthatott előadást. Külön kiemelem, hogy János még megjelenése előtt figyelmembe ajánlotta a könyvet. Persze az a személyi kapcsolataim múltott, hogy birtokában volt ennek a könyvnek. (Hozzá tartozik az igazsághoz, hogy ebből az elméletből ilyen formában nem lett semmi sem, de ebből nőtt ki a megbízott-ügyvivő elmélet, Radner, az egyik szerző, azóta is jól megél ebből. Most önkritikusan elmondom, hogy én nem láttam meg a főcspást, én egy mellékcsapáson elindultam, és nem sokra vittem azzal.)

A másik történet János lelkiismeretessége, oktatási lelkiismeretessége. Több éven keresztül János asszisztenseként részt vettünk – Farkas Kati is, később Lackó Mari is – János óráin, szemináriumain. Később, 1981-ben is volt egy kurzus *A hiányról*, és akkor nyolcvan ember írt szakdolgozatot. Nyolcvan szakdolgozatot kellett kijavítani. János nyolc asszisztense tíz-tíz dolgozatot kijavított, és János nyolc alkalommal találkozott tíz-tíz diákkal, és mi, az asszisztensek körülbelül 10-20 perces adagokban elmondtuk véleményünket. Kíváncsi vagyok, hogy ezt Jánoson kívül hány ember tette meg.

Az utolsó példa a nyitottságról szól. Amikor 1969-ben Jánost megismertem, már rengeteg látogatója volt, ez a híres embereknek az áldása és az átka, és János többször behívott ilyen hivatalos beszélgetésekre. Egyetlenegy esetet mondanék el. Jött egy vietnámi látogató, ez 1978 körül lehetett, tehát három évvel a felszabadítás vagy a megszállás után. Nekem nagyon őszintének tűnt ez a vietnámi elvtárs, elmondta, hogy milyen rosszul mennek náluk a dolgok, hogy csak az amerikaiak által otthagytott készleteket élik fel. Ez önmagában nem túl érdekes, de az igen, hogy János vette a fáradságot, hogy ezt a névtelen kutatót meghallgassa, sőt, még engem is bevont, hogy én is csak tanuljak, hallgassak ilyen dolgokat. Azt gondolom, hogy ez az őszinte érdeklődés – többek között – ez is előmozdította, hogy a Jánost ennyi helyre meghívták szakértőnek.

LAKI MIHÁLY: Köszönöm, az utolsó Mihályi Péter ebben a körben.

MIHÁLYI PÉTER: Köszönöm. Őszintén szólva, én nem készültem szóbeli hozzászólásra. Előre nem kaptam erre felkérést. Az viszont igaz, hogy a BUKSZ számára írtam egy hosszabb recenziót.

LAKI MIHÁLY: Föl vagy írva, de ha akarod, elállhatsz tőle.

MIHÁLYI PÉTER: Ha már elkezdtem, élek a lehetőséggel. A már elkészült recenzióknak azt a címet adtam – és remélem, hogy a szerkesztőség majd megtartja –, hogy „Örökségünk értéke”.¹² Erről írtam, mert ebben a könyvben engem ez érdekelt leginkább.

KORNAI JÁNOS: Még élek!

MIHÁLYI PÉTER: Mégis én azt gondolom, hogy valamennyien, akik ebben a teremben vagyunk, meg egy ennél nagyobb – mondjuk – 100 kilométeres sugarú körben valahol mindannyian a Kornai-féle gondolatrendszernek az örökösei vagyunk. Vagyunk és leszünk. Nagyon nagy kérdés, hogy ennek a gondolatrendszernek, az életműnek mi az értéke. Nem szeretném megismételni azt, amit Bauer Tamás a bevezetőjében mondott, hogy tudniillik mindannyian a Te szellemi befolyásod alatt nőttünk fel. Én még az egyetemi diplomamunkámat is nálad írtam.

Én úgy olvastam ezt a művet, mint egy tudományos szöveget. (Miközben természetesen tudom, hogy itt életrajzi dolgok is bőven vannak, és ezek fontosak is. Erről mások beszéltek.) Az én olvasatomban itt egy rekapitulációról van szó. Arról, hogy a szerző megpróbálta még egyszer összefoglalni az egész életművét, annak gondolati vázát. Ezt hallatlanul izgalmas és fontos vállalkozásnak tartom.

Három kérdést emelnék most ki, mert azt gondolom, hogy a könyv is leginkább ezt a hármat hangsúlyozza. Az első kettőről csak említésszerűen szólok, mert ezek, hogy úgy mondjam, problémamentes kérdések. Van két olyan nagy terület, ahol Kornai János vitathatatlanul, megdönthetetlenül és beláthatatlan ideig *a* mérce és *a* pápa. Az egyik *A szocialista rendszer* című könyvvel azonosítható kérdés; a másik pedig a „puha költségvetési korlát” problémája. Ezekről nem is beszélnék többet – világos, hogy mindkét területen Kornai megkerülhetetlen jelentőségű elméleti teljesítményt produkált. Az izgalmas, a vitatható ügy János *Anti-equilibrium* című munkája. Nem véletlen, hogy ezt a mai napon már többen is felhozták.

Recenzióban én azt az alcímet adtam ennek a kis résznek, hogy „Legjobban a kudarc fáj”. Nyilvánvaló, hogy ebben a részben, ami tulajdonképpen a leghosszabb fejezete a könyvnek, a kudarcról vagy a félkudarcról van szó. Recenziómat én abból a megközelítésből írtam – szemben az *Anti-equilibrium*-ügyben itt és most megszólalókkal –, hogy szerintem az *Anti-equilibrium* igazsága egy győztes igazság. Egy nagyon fontos igazság, tehát nem kudarc vagy félkudarc. Szerintem Kornainak lényegében mindenben igaza volt és van. A kérdés az, hogy ezt mások miért nem így látják. Erről a könyvben nagyon sok szó esik. Többen is idézték már ezeket a passzusokat, tehát ezeket most nem idézném újra föl, mert nincs rá idő. Én inkább azt a gondolati ívet rekapitulálnám, ami szerintem kiolvasható a könyvből.

A történet *A tőkével* kezdődik, azzal a marxi felismeréssel, amire Bauer Tamás is utalt egy fél mondatban. Kornainak az imponált *A tőkében*, hogy nem az emberek rosszasága, hanem a rendszer problematikája okozza a kapitalizmus ellentmondásait. Ezt a felismerést követi 13 évvel később az ismerkedés a neoklasszikus elmélettel (valamikor 1959 táján). Erre a két alapra épül Kornai egész szellemi telje-

¹² Az életmű értéke. *BUKSZ*, 2005. téli szám, 372–380. o.

sítménye. Kornai érvrendszerének három fontos eleme van: 1. a történeti megközelítés, 2. a módszertan, 3. a valóság matematikai leképezése.

Kornainak a szocializmus mint egyszeri történelmi tapasztalat azt sugallja, hogy valójában másfajta gazdasági formációk is léteznek, mint amit az általános egyensúly modellje leír. Ez egyszerre személyes és kutatási tapasztalat, amelynek alapján nem tartja elfogadhatónak azt az álláspontot, amit később nagyon durván Klaus fejezett ki – és persze mások is –, hogy tudniillik a szocializmus nem más, mint elfuserált kapitalizmus. Jánosnak volt egy – számomra nagyon sokat mondó – példázata, amit sajnos a könyvben nem találtam meg (emlékeim szerint ezt talán egy ebédnél mondta egyszer). „Minden definíció kérdése. Lehet a tavaszt erősen megváltozott télnak nevezni, de ezzel nem sokra megyünk. Ez nem jó definíció.” Ezért mondom én szerencsétlennek Klaus szocializmusinterpretációját.

A második elem a módszertani megközelítés. Mi az, ami nem stimmel a neoklasszikus elméletben? Most ezen a ponton belül megint három motívumot emelnék ki. Az elsőt úgy nevezném, hogy a kis és nagy döntések megkülönböztetése. Ez egy alapvető szembenállás a marginalista megközelítéssel, ahol csak határdöntések, azaz csakis „kis döntések” vannak. A könyvben nem csak azokról a „nagy döntésekről” van szó, amelyek Kornai János személyes életpályájában játszanak szerepet. Általában is igaz, hogy a legjelentősebb gazdasági döntések szintén „nagy döntések”. Gondoljunk csak Schumpeter egész elméletére, amire egyébként János könyvében szintén történik utalás! A schumpeteri vállalkozói döntések nyilvánvalóan nem tekinthetők határdöntéseknek. Márpedig az egész piacgazdaságnak az a lényege, hogy ilyen típusú döntések rendszeresen születnek. A második módszertani eleme az *Anti-equilibriumnak* az az, hogy kimondja, miként jönnek létre azok a bizonyos axiómák, amelyekre a magasabb rendű elméletek általában ráépülnek. Kornai azt állítja, hogy ezeket az axiómákat metaracionális tényezők is alakítják. A harmadik kulcseleme a módszertani kritikának a nem ár jellegű döntések fogalmának bevezetése. Itt valami olyasmiről van szó, amelyet lényegében nem létezőnek tart a neoklasszikus elmélet.

A harmadik fontos dolog a matematikai ábrázolás kérdése. Én nagyon sokatmondónak és tanulságosnak tartom azt a viszonylag rövid leírást, ahol az input-output elemzés, illetve a lineáris programozás szembeállítás történik meg. Kornainak saját kutatói tapasztalatai azt sugallják, hogy igazándiból a dinamikát, vagyis a valóságos folyamatok lényegét a lineáris programozás, tehát az egyenlőtlenségrendszerre épülő, aszimmetrikus megközelítés adja jobban vissza. Megint azt gondolom, hogy ebben is igaza van.

És végül: ebből a három felvetésből mintegy szintézisként következik az egyensúly fogalmának elutasítása. Tehát az a megfontolás, amivel én megint csak teljes mértékben egyet értek, hogy tudniillik a gazdaságra általában nem az egyensúly a jellemző. Nincsenek egyensúlyok; alapvetően aszimmetrikus helyzetek vannak. Itt megint visszautalnék Bauer Tamás egy negyed mondatban tett korábbi megjegyzésére, amikor arról beszélt, hogy a „tőke–munka viszonyban” is mindennap fel-lelhető az aszimmetria. A gondolat előzményei természetesen megint Marxra vezethetők vissza. Tehát azt gondolom, hogy az egyensúly fogalmának elutasítása

kulcsgondolata az életműnek. S hadd tegyem egy lélegzetre azt is hozzá, hogy az életpálya ismerete kulcs Kornai gondolatvilágának megértéséhez.

János egy helyen azt említi, hogy a mikroökonómia átvitele a makroökonómiába, amit a tankönyvek „neoklasszikus szintézisnek” neveznek, valójában nem működik. Nem vihetők át a fogalmak az egyik rendszerből a másikba, a látszat ellenére sem. Annak idején az ötlet Samuelsontól jött. Kétségtelen: eredeti és nagy ötlet, hogy a mikroökonómia fogalmait a makroökonómiában is lehet használni. Sajnos, ez mégsem működik.

És akkor ebből az egészből következik az utolsó pont, mégpedig az, hogy nincs általánosan érvényes társadalmi jóléti függvény. Nincs társadalmi optimum, és soha nem is lesz. Nincs mód arra, hogy bármilyen makroökonómiai állapotról kimondjuk, hogy ez az optimum, vagy azt állítsuk, a feléje való elmozdulás az optimum. Úgy gondolom, hogy ez a mindennapi gazdaságpolitikai gyakorlat szempontjából is releváns kérdés. Engedjétek meg, hogy az elmúlt hetek, hónapok gazdaságpolitikai vitájára utaljak egy fél mondattal. Lehet-e azt mondani, hogy létezik egy egyensúlyi árfolyam, és a gazdaságpolitikának ezt kell megcéloznia? Azt gondolom, hogy az egész Kornai-féle megközelítésből az adódik, hogy ez hibás megközelítés. Nincs olyan egyensúlyinak mondható forint-euró állapot (azaz árfolyam), amit célként kellene kitűzni. Különböző lehetséges állapotai vannak a magyar gazdaságnak, amelyek különböző szempontokból különböző érdekek mentén értékelhetők jónak és rossznak, de nincs egyetlen olyan kitüntetett állapot, ami a társadalom egésze számára célként tételezhetnénk föl.

Összegezve az elmondottakat: azt gondolom, és erről írtam a recenzióban is, hogy ebben a különös önéletírásban a Kornai-életmű rekapitulációja végeztetett el. Amikor a könyv olvasásában az első oldalaknál tartottam, még nem értettem, hogy miért kell pont Kornainak megírni saját életműve rekapitulációját. Ezt nagy tudósok esetében általában mások utólag szokták elvégezni. De amikor a könyv végére értem, megértettem, hogy miért vállalkozott János maga a feladatra. Retentő fontos, hogy ezt ő maga írta az újbóli, tömörített összefoglalást, mert az utódok – azaz mi – ezt valószínűleg nem tudták volna így megírni. Köszönöm, hogy mindezt elmondhattam.

LAKI MIHÁLY: Az első kör lement. János, neked nem szabok időhatárt.

KORNAI JÁNOS: Szubjektív szavakkal szeretném kezdeni. Zsuzsa, a feleségem a tanúm, hogy szokás szerint szorongással jöttem el erre a beszélgetésre, mert nem láthatam előre, hogy mi jön ki belőle. A szorongás elmúlt. Nyugodtan mondhatom, hogy nagyon jól érzem magam ennek a beszélgetésnek a közepén. Nemcsak azért, mert sok szép hangzik el a könyvemről, hanem azért is, mert a kritikai megjegyzések is elgondolkoztatók. A kérdések, amelyekről vitatkozunk, nagyon gondolatébresztők. Egy szerző annál jobbat nem is kívánhat magának, mint azt, hogy ilyen beszélgetésekben részt vehessen. Köszönöm, hogy erre a beszélgetésre sor kerülhetett.

Sok kérdés merült fel. Ebben a pillanatban csak keveset fogok kiragadni ezek közül, hogy azokról legalább egy kicsit többet beszélhessek. Azt hallottam Faze-

kas Karcstól, hogy ezt a beszélgetést felvételen rögzítik, és készül majd egy írásos anyag. Szeretném majd az írásbeli anyagot még egyszer gondosan elolvasni, és valamennyi kérdésen még egyszer elgondolkodni, beleértve azokat is, amelyekre most nem reagálok. Ha valamire most nem válaszolok, az nem azt jelzi, hogy nem tartom fontosnak vagy érdekesnek, hanem csak azt: kapásból az ember legfeljebb néhány problémához képes hozzászólni. Most az elhangzott felszólalások sorrendjében emelem ki azt a néhány problémát, amelyre hirtelenjében válaszolni tudok.

Nagy András fölvetette a könyv terjedelmének a problémáját. Ez mostanában a jelenlegi beszélgetésünk keretein kívül is fölmerül, mert szó van a könyv külföldi kiadásáról. Bármikor, bármilyen könyvkiadó hozzányúl egy könyvhöz, mindig az az egyik első gondolata, hogy jobb lenne, ha a könyv rövidebb lenne. Jobb lenne, mert akkor alacsonyabb lenne az ára, és könnyebb lenne eladni. Nem azt állítom, hogy ez a könyv csak pontosan ilyen terjedelmű lehet, amekkora a jelen alakjában. Számomra nem csak az a probléma, amit András mond, hogy lehetett volna rövidebb is. Azzal a problémával is küszködtem, hogy a könyv lehetett volna hosszabb is. Állítom, hogy legalább 600 vagy 800, vagy 1000 nyomtatott oldalra való anyagom van, részben dokumentumokban, részben élményekben. Ez a mai beszélgetés is ezt igazolja: amikor felmerülnek a problémák, akkor sosem az hangzik el, hogy miért esett szó erről, hanem miért nem beszéltem még arról is. Mondjuk, Bauer Tamásban hiányérzet keletkezett, mert az önéletrajzom nem fejt ki összefüggő véleményt Marxról, Ez most szét van tagolva. Ha lenne a könyvben tárgymutató és névmutató, akkor abban sok helyen jelenne meg az, amit Marxról és a marxizmusról gondoltam, vagy most gondolok, de nincs egy külön alfejezet, amely kifejezetten ezzel a témával foglalkozna. Ez persze csak egyetlen példa. Úgy érzem, hogy bizonyos önmérséklettel szorítottam be mondanivalómat 426 oldalra.

Még egy megjegyzést tennék a terjedelemmel kapcsolatban. Talán nem helyes, hogy egy szerző ezt sok olvasó jelenlétében mondja, de azért mégis csak kimondom a gondolatot. Minden szerző akkor örül a legjobban, ha elejétől végig olvasák a könyvet. De reálisan számolni kell azzal, hogy ez nem mindig így történik. Magam is sok könyvvel azt teszem, hogy bizonyos oldalakat elolvasok, más oldalakat pedig csak átlapozok. Tehát ami az egyik olvasónak érdekes, az a másíknak nem érdekes, és megfordítva. Tegyük fel, hogy 426 helyett mondjuk csak 300 oldalt írok, és kihagyok egy csomó dolgot. Hátha lett volna olyan olvasó, akinek éppen azok a témák hiányoznak, amelyeket a kihagyott 126 oldal tárgyalt volna. Az is lehet, hogy más olvasók számára egy másik 100 oldalt kellett volna beletenni a könyvbe. Próbáltam sokféle olvasótípusnak, olvasókatégoriának eleget tenni.

Tamás két olyan kérdéskört is fölvetett, amire reagálni szeretnék. Az egyik a viszonyom két viselkedésmóddhoz vagy két foglalkozáshoz, vagy két magatartástípushoz, nevezetesen a politikusokhoz és a reformközgazdászokhoz. Hazamenve még egyszer át kell lapoznom a könyvemnek az idevonatkozó részeit. Nem vagyok benne biztos, hogy jogos, amit fölvesz, de el kell olvasnom a saját írásomat még egyszer, hogy világosabban lássam a problémát. Ha az álláspontom nem eléggé egyértelmű a könyvben, akkor persze ezt nem igazíthatom helyre azzal, hogy most negyven ember jelenlétében kijelentéseket teszek. De ha már így alakultak a dol-

gok, akkor legalább itt, ezen a megbeszélésen még egyszer kifejtem az álláspontomat. Bennem semmi olyan érzés nincs, hogy maga a politikusi foglalkozás mint olyan tisztességtelen, hazudozó, populistá, népszerűsködő foglalkozás lenne. Vannak toronymagasságú emberek a politika történetében. Vannak történelmünkben kimagasló jellemű nagy politikusaink – és ezt az elismerést akkor is elmondhatjuk róluk, ha a politikájuk nem volt hibátlan. Rendszerint könnyebb az ilyen nagy elismerő jelzőket ráaggatni arra, aki már meghalt. Különösen így van ez, ha mondjuk 100 vagy 150 évvel korábban éltek. Könnyű ma azt mondani Széchenyiről vagy Kossuthról, hogy nagy politikus volt, noha biztos, hogy a kortársaiknak ugyanannyi kifogásuk volt ellenük, mint nekünk a mai politikus kortársakkal szemben. Legalábbis a történészek, akikkel beszéltem, azok mindig el szokták mondani ezeket a fenntartásokat. Őszintén mondhatom: nincs bennem semmi lenézés. Ünnepelesen kijelentem, hogy politikusnak lenni tiszteletreméltó foglalkozás. Politikusként lehet valaki tisztességes és szavahihető, de lehet link és hóhányó, mint ahogy a tudományos „iparágban” is lehet valaki tisztességes és szavahihető vagy link és hóhányó. Ez nem a foglalkozástól függ, hanem a személytől és a teljesítménytől.

Áttérek a reformközgazdászokról kialakított véleményemre. Azt hiszem, hogy explicit módon megírom a könyvemben: ez egy lehetséges út volt, mégpedig tiszteletreméltó út. Talán Tamásban keveredik valamelyik beszélgetésünk hangulata azzal, ami a könyvben van. Mindenesetre elolvasom még egyszer, és te is nézzed meg még egyszer! Még olyan kijelentés is található a könyvben, amely szerint utólag pozitívabban minősítem a reformot, mint menet közben. Nem azért, mert a hosszú távú hatása lett volna kedvezőbb, mint amire számítottam, hanem azért, mert mialatt folyt, az alatt az életet jobbá tette. Ez alatt az időszak alatt jobb volt nekünk, magyaroknak a legvidámabb barakkban élni, mint a többieknek a szomorúbb barakkokban. Nyilván itt mindkét oldalon – a reformközgazdászok lelkében és az enyémben is – vannak nyugtalanító érzések, s lehet, hogy ez valahol kicseng az írásomból. Hangsúlyozni szeretném, hogy azt, amit a reformközgazdászok tettek, hasznos és tiszteletreméltó munkának tekintem. Bár ehhez hozzá kell tennem: ugyanúgy nem érzem az övéket hibátlan intellektuális álláspontnak, mint ahogy a magamét sem tartom hibátlannak. Semmiképpen sem szeretném ezzel a könyvvel a reformközgazdászok valamiféle lefitymálását sugalmazni.

A marxizmussal kapcsolatban, azt hiszem, Bauer Tamás nem eléggé hűen tolmácsolta azt, amit én a marxizmushoz való kapcsolatomban a saját életutamról mondtam. Nem az volt a leglényegesebb, hogy én egy ponton elvettem, majd lassan-lassan darabonként újra felfedeztem. Amit ebben az összefüggésben igazán lényegesnek tartok: én a marxizmushoz való viszony alakításának egy meghatározott stratégiáját alkalmaztam. Ezt az intellektuális stratégiát utólag is jóváhagyom, és mai szemmel is jobbnak láttam más stratégiáknál. Ennek a stratégiának az a lényege – a könyvemben használt kifejezést idézem –, hogy kezdőpontként a marxizmust „nullára írom le”. Ez nem azt jelenti, hogy a leírás pillanatában azt mondom, hogy abban az adott pillanatban semmit sem fogadok el belőle, azaz számomra akkor nulla az értéke. Ennek a formulának az az értelme: nekem attól, hogy ezt

vagy amazt a tételt Marx mondta, semmivel sem értékesebb, mintha más mondta volna. És ezért tételenként át akarom gondolni, hogy igaz-e, vagy nem, hasznos-e, vagy nem, tudom-e a munkámban alkalmazni, vagy nem alkalmas a felhasználásra. Annak, hogy legelőször önmagam számára kijelentem: nem vagyok marxista, majd ugyanezt a párttitkár előtt deklarálom, nagy az intellektuális felszabadító ereje. Ettől kezdve elővehetek bármilyen marxi tételt vagy módszert, és átgondolhatom, hogy igaz-e az én szememben, vagy sem. Én erről a témáról szólva ezt érzem a legfontosabb mondanivalómnak – szemben azokkal, akik saját marxizmusuk védelmében kétségbeesett utóvédharcot folytattak. Jó néhány ilyen embert ismerek, itt az intézetben is ismertem. Akkor lementek 100-ról 90-re, 90-ről 80-ra, 80-ról nagy nehezen 76-ra, és így tovább, egyenként adogatták fel induló álláspontjuk különböző darabkáit, minden egyes tétel fenntartásáért küzdöttek, amennyire csak lehetett. Egyébként én az önéletrajzban csak néhány pozitívumot emelek ki a marxi módszertanból, filozófiából és életműből. Ebből nem következik, hogy ennél több jót ne lehetne benne felfedezni, vagy hogy én magam nem tudnék a marxizmusban ennél több használható, értékes, előremutató gondolatot felfedezni.

Tamás, azt mondod: kár hogy én ezt nem írtam meg. Én is nagyon sajnálom. Többször a küszöbén voltam, és azért nem írtam meg, mert én nem írtam az íróasztalfiók számára. Vannak munkáim, amelyeket nem publikáltam, s az íróasztalfiók süllyesztőjébe kerültek. De ez akkor történt, amikor egy műről elkészülte után azt mondtam, hogy nem elég jó, és nem adom ki. Olyan alapon azonban nem süllyesztettem el az íróasztalfiókban, hogy én ezt most megírom, és majd az utókor felbonthatja. Nem írtam olyan műveket, amelyekkel kapcsolatban eleve nem akartam volna igénybe venni a legális publikálási lehetőségeket. Szamizdatba nem akartam írni. Emiatt megíratlanul bennem rekedt sok mondanivaló. Ez a fájdalom élmények közé tartozik számomra is. Én is sajnálom, hogy így történt.

Nagyon el kell gondolkoznom azon, amit Gács Jani arról mondott, hogy miért nem kerültek szóba bizonyos témák közöttünk. Az ismeretségünk elejére vonatkozóan könnyebb magyarázatot találnom; erről szó is van a könyvben. A magyarázat a bizalmatlanság volt. Ezek a fiatal barátaim nem voltak még kipróbálva az én szememben. Amikor korábban kipróbált régi barátaimról is kiderült, hogy elég hamar elmondták a bizalmas beszélgetéseket a rendőrségen, akkor hogyan tudhatnám, mire számíthatok ezeknél a fiataloknál. Tehát az elején ez a bizalmatlanság magyarázta a helyzetet. De később ez a bizalmatlanság feloszlott. Lehet, hogy ez nem szép tőlem, de én inkább visszadobnám a labdát. Csatlakozom a Jani által idézett néma gyerekekhez. Én is ugyanazt mondom, amit a 14 éves korábban megszólaló gyerek: „de hiszen nem kérdeztetek!” A napokban zajlott le egy beszélgetésem az egyik unokámmal ugyanerről a témáról. A beszélgetésben hasonló reklamációt mondtam el neki is. Van egy embertípus, az öreg obsitos, aki mesél a háborús élményeiről. Az öreg obsitos bezzeg nem várja, hogy kérdezzék, hanem csak úgy dől belőle a szó. Ettől a szereptől mindig tartózkodtam. Ez olyan szerep, ami lehet, hogy szórakoztató a többiek számára. Én nem sztoriztam, és amennyire ismerem magam, ezután sem válok öreg obsitossá. Viszont állítom, hogy érdekes kérdésekre szívesen feleltem a múltban is, és szívesen felelnék most is. Ha kör-

nyezetemben még a barátaim is keveset tudtak rólam, akkor a felelősség kisebb része terhel engem, és a felelősség nagyobb részét családtagjaimra, barátaimra, kollegáimra és tanítványaimra hárítanám, azokra, akik nem kérdeznek.

Kovács Jani és Mihályi Péter az *Anti-equilibriumról* beszéltek. Kényelmes álláspontra helyezkedhetnek. Vitatkozzatok egymással, én meg majd csak a páholyból figyelek. Mellesleg, inkább a Péternek drukkolok. Mégsem szorítkozom azonban teljesen erre a kényelmes pozícióra, hanem szembe szeretnék nézni azzal is, amit Kovács Jani – tőle szinte szokatlan tapintattal és visszafogottsággal – mondott. Tulajdonképpen nem is igen tett egyértelmű kijelentéseket, hanem inkább kérdéseket fogalmazott meg. Bár persze kérdéseket is lehet úgy megfogalmazni, hogy azok sugallnak valamit. Jani, majd megmondod, hogy félreértettem-e a kérdés mögötti sugalmazásokat.

Megpróbálom mondanivalóm egyik elemét kiélezett formában előadni. Tegyük fel, hogy én akkori munkásságomban a Vaclav Klaus által egyedül üdvöztetőnek minősített vonalat képviselem tudománypolitikai szempontból. Ebben a keretben azt mondtam volna: itt van teljes fegyvertárával a nyugati főáramlat elmélete. Ha ezt jól megértjük, és jól használjuk fel, tulajdonképpen mindent – a szocialista gazdaság, a reform, a rendszerváltás minden problémáját – rendben meg lehet oldani. Ha én is ezt a vonalat képviseltem volna abban az időszakban – és akkor már volt bizonyos szellemi befolyásom –, akkor a dolgok jobban mentek volna. Azzal, hogy nem ez volt a tudománypolitikai vonalam, nem ezt az álláspontot képviseltem, hanem kételyeket támasztottam a főáramlat elméleteivel szemben, azzal tulajdonképpen több kárt okoztam, mint hasznot. Teljes félreértése a mondanivalódnak?

KOVÁCS JÁNOS MÁTYÁS: Igen.

KORNAI JÁNOS: De a kérdést föl tetted?

KOVÁCS JÁNOS MÁTYÁS: De nem így tettem fel. Elmondjam?

KORNAI JÁNOS: Én ezt értettem ki belőle, és biztos, hogy annak a vitának, amire te most visszahivatkoztál – nem a veled folytatott négyszemközti, hanem a Közgazdasági Szemlében publikált nyilvános vitának –, volt ilyen kicsengése. Ha nem ez a mondanivalód kicsengése, akkor beszéljünk és vitatkozzunk erről tovább. Van időnk, még 4-ig is van időnk, de lehet hosszabbítani is.

Tegyük föl, hogy valaki – esetleg nem Kovács Jani, hanem más – ezt a kérdést teszi föl. A jelenlévők majd eldöntik, hogy ők mögé állnak-e ennek a kérdésnek, vagy sem. Mindenképpen szembe kell néznie ezzel a fajta kérdésfeltevéssel.

Visszatérek ahhoz, amiről Mihályi Péter beszélt, nevezetesen milyen a jelenlegi viszonyom az *Anti-equilibriumhoz*. A könyvből az derül ki, hogy viszonyom az *Anti-equilibriumhoz* ambivalens. A mai beszélgetésben sem tudok mást kifejezésre juttatni, mint egy fajta ambivalenciát. Fenntartom azt a jogot mindenki számára, ön-magam számára is, hogy szabad a dolgokhoz ambivalensen viszonyulni. Van, amikor az ambivalencia először is nagyon őszinte. Másodszer, a dolog lehet eléggé

összetett ahhoz, hogy lehetetlen egyszerű „igen vagy nem” formulákkal állást foglalni. Részletesen írtam erről, és amit írtam, azt őszintén úgy gondoltam. Talán hangsúlyokat tudok most ebben a beszélgetésben hozzátenni, vagy kiegészítő magyarázatokat. Ha mai szemmel azt mérlegelem, milyen irányba mutatott a kritikai mondanivalóm, akkor az *Anti-equilibrium* teljesítményét nem tekintem kudarcnak. Helyes kérdéseket próbáltam piszkálni, időszerű és helyes dolgokat próbáltam napirendre tűzni, a fennálló elméletnek, az uralkodó iskolának a tényleges gyenge pontjait céloztam meg, nem képzelte ellenség ellen vitatkozta, ostoba módon. Ma sem hiszem azt, hogy a főáramlat elmélete teljesen jó, és teljesen rendben mindent megmagyarázott. Mind a mai napig nemcsak arrogáns modora miatt állok szemben Klaus álláspontjával; hanem tartalmilag is teljesen más a véleményem, mint Klausnak. Most is úgy gondolom, hogy léteznek nagy társadalmi változások, és az általam bírált elmélet nem képes eléggé segíteni e változások megértésében és előkészítésében. Ez az iskola nem tudott eleget segíteni Kelet-Európa változásainak megértésében, nem tud eleget segíteni, amikor az iszlám országok megváltoztatásáról van szó, vagy Irakról. Nem eléggé segít annak tisztázásában, hogy miképpen kell a jóléti állapot megreformálni. Előrelépést jelent az institucionalizmus térhódítása. Ám a neoklasszikus ihletésű institucionalizmus sem tekinthető csodaszernek. Még mindig nem kielégítő a főáramlat eszköztára. Röviden összefoglalva: ma is elég sok fenntartásom van az elméleti közgazdaságtudomány jelenlegi állapotával szemben. Ma is azt hiszem, hogy az *Anti-equilibrium* jó irányba tapogatózott.

Simonovits András felsorolt több elméleti fejleményt, amit ő is, én is progresszívnek, előremenetelnek érzünk. A könyv megírása óta 35 év telt el. A nyugati közgazdaságtudomány állapotában végbement változásoknak elég jelentős része abban az irányban ment végbe, amely irányba az *Anti-equilibrium* mutatott. És még mindig vannak az *Anti-equilibrium*nak olyan gondolatai, amelyek olyan irányokat is felvázoltak, amelyekbe eddig még nem ment senki.

És most egy néhány szót a mérleg másik oldaláról! Amikor én a mérleg kudarcos oldalára gondolok: a könyv hatása sokkal kisebb volt annál, mint amit szerettem volna elérni. Ez kettőn múltott. Egyrészt múlt a szakma befogadóképességén, másrészt rajtam is múlt. Azt éreztem illendőnek, hogy az önéletrajzomban ne az előbbire tegyem a hangsúlyt, tehát nem arra, hogy a szakma mennyire volt befogadóképes, hanem inkább önvizsgálatot tartok. Azt próbálok elmondani, mennyiben vagyok felelős én magam abban, hogy a könyvem nem eléggé hatott. Mennyiben gyengítette a könyv hatásosságát annak előadásmódja, a megfogalmazások „forradalmisága”? Mennyiben tompította a könyv hatását az, hogy nem eléggé konstruktív, hanem sokkal inkább destruktív? Önéletrajzomban megpróbáltam végig menni pontról pontra, hogy magamat mennyiben tartom felelősnek azért, hogy az *Anti-equilibrium* kevésbé volt hatásos, mint szerettem volna.

Visszacsgok a fülemben egy régen hallott szöveg. 1949-ben pártfőiskolán voltam. Ott tartottak egy sajátos „kritika-önkritika” szeánszot. Akkor újra és újra elhangzott a következő: „Eltárs, nagyon jó, hogy önkritikus, de az önkritikája nem hatolt elég mélyre”. Lehet, hogy én még nagyobb mértékben vagyok hibás abban,

hogy az *Anti-equilibrium* nem hatott eléggé, mint amennyit ebből a felelősségből az önéletrajzom elismer. Sajnálom, én az önkritika e szintjén megállok. Tehát, kifogásolom azt az *Anti-equilibriumban*, hogy nem eléggé adott pozitív használható modelleket, kifogásolom a nyelvért, kifogásolom a fogalmi tisztázásban alkalmazott radikalizmusát. Körülbelül ennyit látok a saját felelősségemnek. Itt most élőszóban kiegészítem ezt annak hangsúlyozásával, hogy ketten kellene egy elmélet sikeréhez, az egyik, aki prédikálja, és a másik, aki meghallgatja.

Újra és újra találkozom olyan hangokkal, mint amit most Mihályi Péter mondott. Találkoztam nemrég hasonló véleménnyel Párizsban is, ahol egy ifjú professzor azt mondta: én túl messzire megyek az önmardosásban az *Anti-equilibriummal* kapcsolatban. Nekem volt igazam, és kár, hogy bármit is visszavonok belőle. Amikor Olivier Blanchard, az ismert makroökonomus életinterjúját készítettem velem,¹³ akkor ő is az *Anti-equilibriumot* védte meg velem szemben, az én későbbi állásponthoz szemben. Igen, ebben a kérdésben ambivalens vagyok. Azt hiszem, hogy ennyit mondanék, köszönöm.

LAKI MIHÁLY: Hogy a múltba még egyszer visszatérjünk: többen még emlékeznek a kifejezésre, most jön a szabad vita. Én két dolgot javaslok. Az egyik az, amit itt a János mondott, hogy kérdeztek, ritka nagy alkalom. A másik, úgy sejtem, hogy egymással is fognak vitatkozni az eddigi hozzászólók meg az új hozzászólók. Ennek semmi akadály, de azért próbáljunk arra gondolni, hogy egy önéletrajzíróval ülünk itt együtt, tehát hogy ne csak egymással, vagy inkább ne egymással vitatkozzunk, hanem a könyvről is essék szó. Tessék, lehet jelentkezni, hozzászólni, és kérdezni!

AUGUSZTINOVICS MÁRIA: Mindjárt nem fogadom el a felszólítást. Bejelentem, hogy én is nagyon jól érzem magam. Ez a beszélgetés 99 százalékában kellemes, baráti, és ahogy a Karcsi a bevezetőben ígérte, igen magas intellektuális élmény. Én másfél órája idétlenkedek magamban, hogy szóvá tegyem-e azt az egy százalékot, amelyik a 99-en kívül van, és végül is úgy döntöttem, hogy szóvá teszem. És ez [Nagy] Andris, amit te mondtál. Ha én téged hallgatlak, akkor nekem 42 évi párttagság után és miatt tele kellene lennem szégyenkezéssel és büntudattal. Tisztelettel jelentem, hogy nem vagyok velük tele, egyikkel sem, és elvitatom azt a jogodat, hogy egy olyan erkölcsi piedesztálra emelkedjél föl, ahol megmondod az embereknek, hogy ki miért szégyellje magát, és miért legyen büntudata. Jánosnak nagy elismeréssel vetted tudomásul, hogy ő ezt magára nézve elvégezte, ezzel én teljes mértékben egyet értek Veled. Légy szíves, hagyd meg ezt a jogot másoknak is, köztük nekem is! És akkor most, hogy lazítsak, és visszavigyük a beszélgetést Jánoshoz: az *Anti-equilibrium* által okozott súlyos károk között tartom nyilván, hogy tervhivatali főnököm, főosztályvezetőm azt mondta nekem: „mit ugrál maga itt mindig ezzel a hiánnyal a nemzetijövedelem-mérlegben, már Kornai is megmondta, hogy nem kell egyensúly!” Ezt tette velem János *Anti-equilibriuma*.

¹³ Lásd a 16. oldalon lévő 9. lábjegyzetet.

LAKI MIHÁLY: Révész Gábor, jelentkeztél?

RÉVÉSZ GÁBOR: Nem jelentkeztem, de ha provokáltok, akkor mondok valamit. János, én értem a Montias-problémádat.¹⁴ Én értem, hogy ez téged mélyen érintett. De amikor ott tartottam a könyvben, akkor fölmerült bennem a kérdés, hogy vajon Kornai azt nem tudja, hogy ő mennyire volt körülnyalva az amerikai titkosszolgálat által, hogy mennyire kérdezték az egyetemen, hogy mit csinál ez a Kornai, honnan jön Kornai. Azt hiszem, hogy ez is megtörtént, és azt hiszem, hogy szerencsés vagy, hogyha ezt te nem érezted, vagy ez téged nem vett körül. De én tudok arról, hogy amikor a Gábor Pista¹⁵ kint volt Amerikában, akkor őt bizony nagyon súlyos atrocitások érték. Úgyhogy itt volt egy rossz százíz bennem, amikor olvastam a művedet. Tulajdonképpen igazán csak itt volt. Ezt éreztem eltűzöttnek és egyoldalúnak, mert mióta hatalom van a világon, az a hatalom ezeket a beépített embereket mindenütt alkalmazza, mindenütt használja, és ezeknek az embereknek a használata, ezeknek az embereknek a működése nagyon sok aljasságot foglal magában itt is meg amott is. Ezt tényleg nem akartam elmondani, de ha már megszólítottatok, akkor megmondom. Itt éreztem némi kételyt, különben nagyon érdekesnek, lényegében tanulhatónak is éreztem a könyvedet.

KORNAI JÁNOS: Erre nagyon röviden tudok válaszolni. A Montias-ügy személyes élményem. Én nem a két világrendszer harcát vagy a kémszervezetek harcát kívántam megírni, nem kívántam összehasonlítani a KGB-t a CIA-vel. Ez nem az én mesterségem, ezzel foglalkoznak mások. A Montias-ügyben személyesen érintve voltam. Elővettem a dossziét, amit végigolvastam. És ez nagyon érdekesnek bizonyult. Sajnos, Montias már nem tud ebben tanúskodni, mert a napokban meghalt. Lehetséges, egyáltalán nem zárom ki, hogy a CIA megpróbált volna gondolkodni azon, hogy most miféle ember ez a Kornai. Én azt tudom mondani, hogy engem nem környékeztek meg. Ezt határozottan kijelentem.

RÉVÉSZ GÁBOR: Vagy nem vetted észre.

KORNAI JÁNOS: Vagy nem vettem észre. Teljesen lehetséges.

Valami érdekeset mondok neked. Kornai-dosszié nincsen, amennyire tudom, az itteni titkos rendőrségi archívumban sem. Nem így tartják ugyanis nyilván a számukra valamilyen szempontból figyelemreméltó embereket. De most ne menjünk bele abba, hogy milyen nyilvántartási rendszer van. Nincs Kornai-dosszié, hanem hosszan kellett kutatni, és kiszedni más dossziékból, hogy a rám vonatkozó részeket megtaláljuk. Lehet, hogy ott, Amerikában, már előbbre tartanak a komputer felhasználásában, és egy keresési programmal könnyű lenne megtalálni a rám vonatkozó adatokat. Itt Magyarországon nem olyan könnyű megtalálni. Úgyhogy a szimmetriaigényedet mint önéletrajzíró akkor sem tudnám kielégíteni, ha most

¹⁴ Lásd: Egy meghiúsult „konstruált per” című alfejezetet az Önéletrajz 183–187. oldalán.

¹⁵ Gábor R. István.

újra kellene írnom a könyvemet azok után, hogy meghallgattam ezt a megjegyzésed. Nem tudnék írni erről, mert nincs ezzel kapcsolatos személyes élményem.

LAKI MIHÁLY: Halpern László következik.

HALPERN LÁSZLÓ: A könyvnek mind a két felét rendkívüli módon élveztem, ha két részre lehet osztani a könyvet. Egyrészt mondjuk úgy, hogy Kornai-tudománytörténet, másfelől pedig egy személyes önéletrajz. Én sem vagyok önéletrajz-írási szakértő, és voltaképpen arra kérdeznék rá, amit Kovács Jani kicsit körmönfontan, kicsit az *Anti-equilibriumhoz* túlságosan ragaszkodóan próbált megkérdezni. Hogyan volt értelmezhető a kettő viszonya az írás közben, és hogyan lehetett a kettő között kapcsolatot megteremteni? Hiszen ha egyszerre történik a tárgyalás, az önreflexiónak olyan szintjére kell eljutni, amely bizonyos pontokon az effajta műfaj korlátainak a határát feszegeti. Voltak-e olyan pontok, amikor úgy érezted, hogy azokon te magad vagy esetleg a korlátja annak, hogy az másképp íródjon meg, vagy éppen, ahogy Jani felteszi a kérdést, esetleg más válasz szülessen rá? Tudom, hogy ez nem egy könnyű kérdés.

KORNAI JÁNOS: Nem tudom, hogy teljesen jól értem-e a kérdést. Azt a kifejezést használtad: „műfaji korlát”. Én semmilyen műfaji korlátot nem tartottam tiszteletben. Sok önéletrajzot olvastam, amikor erre a könyvre készültem. Próbáltam összeszedni önéletrajzi irodalmat. Különösen azok az önéletrajzok érdekeltek, amelyeket a tudományos életben szereplő emberek írtak. Nyugodtan mondhatom, hogy ez a könyv sok tekintetben más, mint a többi. Tehát – ami a műfajt illeti – engem semmilyen műfaji korlát nem korlátozott. Ez egy magam csinálta műfaj.

Korlátoztam önmagamat más szempontból. A lelkem bugyraiba egy bizonyos szintig beengedem az olvasót, és egy bizonyos szint alá nem. Ott már a magánéletem kezdődik, ott már a magánvívódásaimat folytatom. Tehát elég sok mindenben feltárulkozok, de nem mindenben. Azt mondom, hogy ettől kezdve az olvasó találgasson. Más szóval, ami a továbbiakat illeti, ott olyan témákról van szó, amelyekkel kapcsolatban a gondolataimat és érzéseimet nem osztom meg az olvasóval. Ez tehát egy önmagamnak állított korlát volt. Önmagam érzései diktálták, hogy meddig megyek el gondolataim és érzéseim feltárásában, és hol van a határ, amelyen túl már nem megyek el.

Az a szokatlan a könyvben, amikor valamilyen munkámról írok, hogy az idősíkok váltakoznak. Mindig megpróbálom rekonstruálni, hogy akkor mit gondoltam, vagy mi készítetett arra, hogy valamit kutassak vagy írjak. És ehhez kapcsolódik a másik idősíki: mi az, amit ma gondolok ugyanerről. Fontosnak érzem azt, hogy mind a két nézőpontból elemezzem a témákat. Ez műfajilag szokatlan dolog, de nem érzem azt, hogy korlátozott volna engem az írásban. De nem tudom, hogy egyáltalán arra feleltem-e arra, amit kérdeztél.

HALPERN LÁSZLÓ: Igen, részben arra, pontosabban pont azt feszegeted, hogy ez a fajta felállás, amelyben te vagy a tárgya és az írója a műnek, milyen korlátokat állít ön-

magában, és ezt hogyan lehet megoldani úgy, hogy az olvasó számára mégis a teljességet és a megírhatót adja.

KORNAI JÁNOS: Még egy műhelytitkot tudok mondani a könyv írásáról. Már készen voltam úgy a könyv nagyobbik részének az első fogalmazványával, amikor találkoztam egy kedves kolleganővel a Harvardról, aki irodalomtörténész, és elég sokat foglalkozik életrajzokkal. Nem önéletrajzokkal, hanem életrajzokkal. Beszélgettünk arról, hogy mit is jelent a posztmodern irodalom. Erről sok vita folyik. Az egyik dolog, amit ő jellegzetesnek tartott: a regényíró bizonyos posztmodern könyvekben kiszól az olvasónak. Tehát nem szorítkozik kizárólag arra, hogy elbeszéli a regényt, hanem mintha közben közvetlenül beszélne is az olvasóval. A kolleganő arra biztatott, hogy miért ne szólhatnék én is ki az olvasónak elbeszélés közben. Ez nagyon érdekes ösztönzést adott nekem. A szöveg végleges megfogalmazásában több helyen nemcsak elbeszélőként működök, és nem is csak önmagammal vitatkozom, hanem mintegy megszólítom az olvasót is, mintegy párbeszédet folytatok az olvasóval Legalább két vagy három ilyen hely van, mégpedig ezek nem kis jelentőségűek a könyv mondanivalójának kifejtése szempontjából.

Félreértések elkerülésére megjegyzem: itt, ebben a beszélgetésben a „jelentőség” szón azt értem, hogy a saját életem szempontjából fontos dolgokkal kapcsolatban „szólok ki” az olvasónak. Ilyen számomra fontos kérdés például az, amiről Nagy András beszélt: az érzékenységem. Vagy egy másik példa: mennyire fontos számomra az, hogy a műveim hatnak-e. Ez két olyan téma, amellyel kapcsolatban ezt az olvasónak való „kiszólást” inkább műfaji felszabadításnak éreztem, nem pedig korlátozásnak. Amennyiben valami engem foglalkoztat, és tudom, hogy az olvasók egy részének is hasonló problémája lehet, akkor miért ne szólhatnék erről egyszerűen és közvetlenül az olvasónak, megmondva, hogy erről ezt és ezt gondolom.

LAKI MIHÁLY: Újabb hozzászóló: Major Iván.

MAJOR IVÁN: Ahogy Halpern László mondta, egy olyan könyvről van szó, aminek két része van. Az egyik része rendkívül személyes, én erről nem szeretnék most beszélni. Úgy éreztem, amikor ezt a részét elolvastam, hogy János beavatott engem életének fontos eseményeibe, titkaiba, ezzel bizalmasává tett, és én ezt egy bizalmas ügynöknek tekintem, amiről nagyon szívesen beszélnék veled, de nem szívesen beszélnék ötven vagy akárhány ember előtt. Nem azért, mert bármi titkolnivaló van ebben, én ezt egy nagyon személyes ügynöknek érzem.

Két elmélet-történeti, szakmai dolgot hoznék szóba. Kezdem azzal, ami látszólag egyszerű, de számunkra nem az, ez a szocialista rendszer és annak a leírása, kritikája. Itt Mihályi Péter úgy fogalmazott, hogy ebben Kornai a tudomány pápája, ebben az is implicite benne volt, hogy hát egy elmúlt történetről Kornai mindent elmondott, ami elmondható volt, ezzel nem kell foglalkozni, nem tudunk ehhez semmit hozzátenni. Most én abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy nem is olyan régen tanítottam egy *Development Economics* című tárgyat az Egyesült Államokban, ahol egyrészt kiválóan tudtam használni sok mindent abból, amit

János a szocialista rendszerről más könyveiben írt, másrészt az a határozott meggyőződése, hogy ez nem lezárt történet. Nem Kelet-Európában nem lezárt történet, hanem mondjuk sok arab országban nem lezárt történet. És most nem beszélek Kínáról és más országokról. Ha ez így van, és elég erőteljesen meggyőződtem arról, hogy ez így van, akkor van még mit keresni, és van miért foglalkozni az úgynevezett központosított tervgazdálkodási és pártállami rendszerekkel. Ahhoz a kérdéshez is érdemes visszamenni, hogy tényleg mindent tudunk-e erről, van-e itt még kutatnivaló. Én azt mondom, hogy van. Tehát nem értek egyet abban Péterrel, hogy akkor ezt keretezzük be, és tegyük be a tóra mellé.

MIHÁLYI PÉTER: Ezt én nem mondtam.

MAJOR IVÁN: Jó, tudom. Számomra ez egyrészt nem egy lezárt történet, másrészt lehet, hogy problematikus, szóval van miről beszélni.

Kettő, *Anti-equilibrium*. Ezt meg is írtam annak idején Jánosnak, talán emlékszik rá, számomra a legtöbb fejtörést az okozta a könyvvel kapcsolatban, hogy az egyik olyan rész, ahol igazán sok hiányérzetem támadt, túl a személyes dolgokon, az pont az *Anti-equilibriummal* kapcsolatos fejezet volt. Próbáltam elképzelni Jánost abban a szituációban. Ugye a 60-as évek közepén-második felében járunk, aztán jön a 70-es évek eleje, az az időszak, amikor te elkezdted rendszeresebben kiutazni Nyugatra, Amerikába. Ez az az időszak, amikor a *mainstream* közgazdászok, mondjuk, néhányan – többek között Arrow, akivel tudomásom szerint neked elég szoros kapcsolatod volt, és van és számosan mások – elkezdik piszkálni, hogy valami baj van az általános egyensúlyelméletünkkel. Engem borzasztóan izgatna a dolognak az a része, hogy amikor Kornai János ugyanezekkel a problémákkal elkezd foglalkozni, akkor tulajdonképpen nem jut el odáig, vagy máshova jut el, mint például Arrow vagy Akerlof. Ennek vajon az a magyarázata, hogy te éppen abban a fázisban vagy, aki közben tanulja is ezt a közgazdaságtant, tehát hogy nem tudsz még teljesen az ő nyelvükön kommunikálni, vagy az a magyarázata, hogy nem is kapcsolódsz ezekhez a dolgokhoz, nem is tudsz róluk, hogy egyáltalán ilyesmi folyik? Az-e a magyarázata hogy tudsz róluk, de nem értesz egyet azzal az iránnyal, amit mondjuk Arrow képviselt ebben az ügyben, az információ-közgazdasági ügyekben. Szóval én egy kicsit másként vagyok ambivalens, nyilvánvalóan az *Anti-equilibriummal* kapcsolatban, mint te János. Az én ambivalenciám inkább arra vonatkozik, hogy nincs megírva rendesen számomra ez a történet. Hogy mi is történt ott, amikor te ezen dolgoztál? Mi történt veled, és mi történt a környezetteddel? Direktben is föltehetem a kérdést: beszéltél te akkoriban erről azokkal az amerikaiakkal – az Arrow-val és másokkal –, akik hasonló ügyekben utaztak? Azt gondolom, hogy ez elég fontos ügy, mert én nem tudom, hogy az-e a sikeres irány, amit végül is mondjuk az Arrow vagy mások – például Akerlof, Spence – vettek ebben az ügyben. Vagy rengeteg nevet lehetne sorolni, a játékelmélet-iskolát is tulajdonképpen ide lehetne venni. Vagy vajon az az ígéretes irány, amit te vettél, és amit aztán nem folytattál. Amit pontosabban explicit módon nem folytattál. Tehát egy szemléletet adott számodra, ahogy elkezdted a szocialista gazdasággal fog-

lalkozni, de nem folytattad azt az irányt, hogy akkor az egész általános egyensúlyelméleten túl lehet-e lépni, milyen irányba lehet túllépni, tehát nem a nyugati közgazdasághoz formáltad. Az engem borzasztóan izgató kérdés, hogy tudjunk meg erről a korszakról többet, ha lehetséges. Úgyhogy én inkább arra biztatnálak, hogy legyen hosszabb a könyv, mint rövidebb.

KORNAI JÁNOS: Nekem könnyebb, ha most egyenként válaszolok. Először is örömmel állapítom meg: íme, egy újabb jó példa arra, amit Nagy Andrásnak válaszolva mondtam. A legtöbb olvasó talál egy-két olyan részt az önéletrajzban, amiből szívesebben látna még kettő vagy három, esetleg öt oldallal többet, miközben más meg azt mondta, hogy éppen ez a leghosszabb (és feleslegesen hosszú) fejezet. Először lássuk a tényeket. Iván nevek megadását kérte. Az *Anti-equilibrium*nak készült egy korábbi magyar változata. Annak a változatnak az első angol nyersfordításával jelentem meg 1968-ban Arrow intézetében. Arrow elolvasta, majd fejezetről fejezetre haladva beszélünk róla. Arrow-n kívül ebben az időben olyanokkal beszéltem a könyvről nagyon részletesen, mint Roy Radner, Jacob Marschak, a matematikai közgazdaságtan egyik kimagasló alakjával, továbbá Tjalling Koopmans. Valamennyien nagyon biztattak, hogy csak haladjak tovább ebben az irányban. Nem találtam ebben a körben semmiféle erős ellenállásra. Nyilván akkor keletkezett az az illúzióm, hogy itt vannak ezek a nagyágyuk, az elmélet nagymesterei, akik a témáról sokkal többet tudnak, mint én – ha ők ennyire biztatnak, bizonyára nem marad el az eredmény.

Ismerjük a pesti mondást: „fogjuk meg, és vigyétek...”. Azt hittem, hogy az *Anti-equilibrium* is ilyesféleképpen fog hatni. Kimondom, hogy „fogjuk meg” és ők, mindazok, akik addig a neoklasszikus elmélet alapján álltak, majd viszik, és elkezdnek dolgozni az *Anti-equilibrium* szellemében. Szó sincs róla, nem kezdtek el. Mindenki azon kezdett dolgozni, ami amúgy is a saját tudományos programjában volt, és nem azon a leckesorozaton, amit az *Anti-equilibrium* föl adott a világ közgazdaságtudománya számára. Ők, azt hiszem, inkább arra számítottak: csináljam meg én magam azt, amit elméletileg kívánatosnak tartok. Ha vannak tanítványaim, csináljam velük együtt. Tehát itt kölcsönösen vártunk egymásra. Én arra, hogy ők csinálják, ők meg arra, hogy én meg a munkatársaim meg a tanítványaim csináljuk.

Megemlítek egy példát. Az *Anti-equilibrium* érinti a következő problémát: sok az olyan jelenség, amelyet nem folytonos, hanem diszkrét változókkal kellene leírni. A könyv e témát tárgyalva, halvány célzást tesz a kvantummechanikára. Blaug, az elmélettörténet egyik vezető tudósa ezt nagyon komolyan vette, és azt hitte, hogy nekem már félig készen megvan a közgazdaságtudomány kvantumelmélete. Pedig hát erről szó sem volt. Ez csupán egy érdekesnek ígérkező gondolat volt, nem több. Én a gondolatot bedobtam, „fogjuk meg, és vigyétek” alapon, abban reménykedve, hogy más talán kap rajta, és megpróbálja megvalósítani. Körülbelül így tudnám ezt a helyzetet leírni. Azt nem érzem lényegesnek, amit te mondasz. Nem állná meg a helyét utólag sem az a bíráló, amely szerint azt, amit én akkor kritizáltam, nem ismertem volna. Ezeket az elméleteket nagyon alaposan ismertem. Semmi olyanról nem írtam, amiről ne lett volna teljes áttekintésem.

MAJOR IVÁN: Akkor ezt félreértetted, János.

KORNAI JÁNOS: Azonban mégis másként járt az agyam kereke, mint az övék, mert ha ismertem is, nem volt belém sulykolva. Ez olyan, mint amikor valaki megtanulja a KRESZ-t, de még nem vezetett 100 órát, az nem ugyanaz, mint amikor már általában is bizonyos mozdulatokat csinál. Én ehhez a besulykoláshoz tulajdonképpen sosem jutottam el, mert nem ott voltam diák, mert nem tanítottam ezeket a tantárgyakat, tehát én ezt a bizonyos 100 óra vagy 500 óra vezetést nem végeztem el. Éppen ez tette lehetővé, hogy én ezekre a dolgokra másképp nézzek rá. Ez nekem egyfelől előnyöm volt azokkal szemben, akikbe kitörölhetetlenül belesulykolták a hivatalosan elfogadott elméletet. De persze egyúttal sok szempontból hátrányom is volt. Erről az ellentmondásról sok szó esik az önéletrajzban.

LAKI MIHÁLY: Nagy András következik.

NAGY ANDRÁS: Hadd kezdjem azzal, hogy eszembe sem volt az, amit most Augusztinovics Mária számon kért tőlem. Megdicsértem Kornait azért, hogy a saját bűneit nem bocsátja meg magának, és kifogásoltam, hogy nem elég kritikus azokkal a kommunistákkal szemben, akik később a Magyarország elleni szovjet agressziót és a Kádár-rendszert támogatták. Eszembe sincs azt kívánni, hogy az a sok százezer ember, aki a párthoz tartozott, az most mind bünbánatot gyakoroljon, és bocsánatot kérjen, szó sincs arról, hogy valami pienesztárlól kívánnék szónokolni. Én csak azt a szerény óhajomat fejeztem ki, hogy talán akadhatna egy-két ember a Kornain kívül is, aki nem bocsátja meg magának az övénél sokkal súlyosabb bűneit, aki elismerné például, hogy vétek volt évtizedekig hazudozni, és azokat elhithetni például a fiatalokkal. Teljesen egyetérték a Gusztival abban, hogy mindenkinek a saját joga eldönteni, hogy érez-e szégyent vagy büntudatot a múltban elkövetett tettei miatt, nekem viszont jogom van csodálkozni, hogy ezzel a lehetőséggel milyen kevesen élnek.

Úgy vélem, indokoltan alakult ki vita Kornai egyik nevezetes könyve, az *Anti-equilibrium* kapcsán. Ma már nehéz visszaidézni azt a kort, a hatvanas évek második felét, amikor először kijuthattunk Nyugatra, és megismerkedtünk az egyensúlyelmélettel, mivel az egy teljesen más világ volt. Sokkal nyitottabb elméleti téren, az úgynevezett *mainstream* dogmatizmus később terjedt el, és vált szinte kötelezővé. Sokan, a nálunk fiatalabbak közül talán el se hinnék például, hogy a hatvanas évek közepén igen kiváló amerikai közgazdászprofesszorok irigykedve hallgatták, amikor mi a népgazdasági optimalizálási modellezési lehetőségeinkről beszéltünk. Egyáltalán nem volt evidens számukra sem, hogy a szocialista tervezettség valami ördögtől való dolog lenne, vagy hogy a kapitalizmus gazdasági elmélete és gyakorlata olyan óriási fölényben lenne, mint ahogy az később kiderült. A hatvanas-hetvenes évek elméleti téren, de különösen a közgazdaság-matematikai modellezés terén nagyon különbözött a mai felfogástól, teljesen más légkör uralkodott, mint manapság. Az optimalizálási modellek vagy az úgynevezett szállítási probléma megoldása a második világháború alatt katonai megrendelésekre készültek, és

akik azokat kidolgozták, később sokszor nem tudták folytatni a kutatásaikat, mert sem megrendelést, sem adatokat nem kaptak. Ezért irigykedtek azokra, akik az egész gazdaság adatbázisára vonatkozó modellekkel kísérletezhetnek, optimalizálnak vagy előre jelezhetnek. Sajnos, minderről kevés szó esik Kornai könyvében, amit hiányolok is, ezt a légréteget érdemes lett volna jobban visszaidézni. Mai szemmel tekint vissza a múltba, holott ha az akkori szemléletet eleveníti fel, akkor az jobban megvilágította volna az *Anti-equilibrium* létrejöttének hátterét.

A másik kérdés, amiről szólni szeretnék, az a hatvanas évek közepén kialakuló reformokhoz való viszony. Kornaival ellentétben én részt vettem a külkereskedelmi és devizagazdálkodási reformbizottságban, és az ott folyó ádáz harcok nagyon hasznos tanulsággal jártak a számomra. Az egyik fő vitatéma az átlag- vagy határ-árfolyam körül folyt, vagyis arról volt szó, hogy a dollár hivatalos árfolyama akkor 11 forint volt, míg egy dollár átlagos kitermelési költsége 60 forintba került. A pénzügyminisztérium és a pártközpont álláspontja az volt, hogy legfeljebb 30 forint/dollárra lehet leértékelni a forintot, de 60-ról szó sem lehet. Végül a fő reformbizottság eldöntötte, hogy 30 forintra értékelik a dollárt, ami azt jelentette, hogy az exportra kerülő cikkek felét támogatni kell, és a másik felén nem keletkezik akkora nyereség, ami indokolt lett volna. Ekkor én és mások is azt mondtuk, hogy ha minden racionális érvet félresöpörve ilyen döntést hoznak, akkor ezzel a reformmal nem értünk egyet, kilépünk a bizottságból. Rájöttünk, hogy a racionális megfontolások vajmi keveset számítanak, sokkal erősebb érdekek és politikai megfontolások befolyásolják a döntéseket. Kornaival ellentétben, engem éppen a mechanizmusreformban való részvétel győzött meg arról, hogy a szocialista gazdaság bírálatával és javítgatásával nem érdemes foglalkozni, keresni kell valami kevésbé visszataszító és politikailag kevésbé „rázós” témát, így kezdtem el azután a világereskedelem modellezésével foglalkozni.

Bauer Tamás felvetette itt azt a kérdést, hogy a politikusi pálya is lehet nagyon tiszteletreméltó választás, amiben teljesen igaza van, de hozzátette, hogy erre Magyarországon nehéz lenne példát találni. Azt gondolom, hogy ebben már nincs igaza, mert ismerünk olyan igen tiszteletreméltó magyar politikusokat, mint mondjuk, Károlyi Mihály, Jászi Oszkár, Bibó István vagy Nagy Imre, akik nagyon tisztességes emberek voltak, és a hatalmat arra igyekeztek volna felhasználni, ha hagyták volna őket, ami az ország javára lett volna. A politikus számára a hatalom természetesen igen fontos, mert anélkül nem tudja a céljait megvalósítani. A munkamegosztásban az a szép, hogy a társadalom kitermeli magából az olyan embereket is, akik számára fontos a hatalom, és az olyanokat is, akik viszolyogva fordulnak el attól, hogy mások felett uralkodjanak. De az, hogy tisztességesek-e, vagy sem, nem ettől függ, hanem attól, hogy mihez kezdenek a hatalommal.

Végül felvetnék még egy kérdést, azért is, mert a szerző esetleg megfontolhatná, hogy az angol nyelvű kiadásban ezen változtasson-e. Kornai nagyon őszintén és szépen ír Amerikáról is, és a saját zsidóságáról, a ma újra előtérbe kerülő zsidóidentitásról is. Nekem az a kifogásom, hogy bár mindaz teljesen igaz, amit Amerikáról elmond, de ez ma már így nem elegendő, mivel az Egyesült Államok sajnos nagyon megváltozott, és ezt éppen az amerikai barátaink sérelmezik a leginkább.

Nem akarok belemenni a részletekbe, mindenki tudja, hogy miről beszélek. Hasonlóképpen a zsidóság kérdésében nagyon jó és igaz, amit ír, világosan, tartalmasan és meggyőzően írja meg, hogy mit is jelent számára magyarnak lenni, és zsidónak lenni, jó, hogy ezt így megírta. De a zsidósággal való azonosulás vagy szolidaritás kérdése is olyan, amit ma már nem lehet szerintem csak magyar szempontból tárgyalni. Tudniillik nem csak az antiszemiták a rasszisták, hanem sajnos sokan mások is, beleértve zsidókat is. Ebben a témában, azt hiszem, az izraeli–palesztin kérdést, ami a világ fő konfliktusainak és a rasszizmus problémájának egyik magja, nem lehet megkerülni.

KORNAI JÁNOS: Köszönöm szépen András megjegyzését, ezt nem akarom még most kommentálni. Mind a két tanácson gondolkozom.

Egy hiányérzetemet szeretném megemlíteni. Nem tartom senkinek sem pontosan nyilván a születési évét. Lehet, hogy a számszerűség tekintetében tévedek, de 48 évesnél fiatalabb még nem szólalt fel. Vagy talán 50-nél fiatalabb – nem tudom.

RÉVÉSZ GÁBOR: Vannak egyáltalán?

KORNAI JÁNOS: Vannak, és engem mint szerzőt rettentően érdekel, hogy azok, akik nem voltak a kortársaim, sőt, nem voltak intézeti kollegáim sem, azoknak mi a véleményük a könyvemről. Tehát talán ki lehetne használni ezt az alkalmat, hogy megszólaljanak.

FERTŐ IMRE: Most János megelőzött.

KORNAI JÁNOS: Hány éves vagy?

FERTŐ IMRE: Negyven. Nem szerettem volna megszólalni, de két órája itt vagyunk, és az én generációm nagy élményéről még egy szó nem esett. Nevezetesen *A hiányról*. Idősebb kollegáim mind elmondták, hogy az *Anti-equilibrium* jó volt, vagy rossz volt. Az az igazság, hogy mi nem nagyon olvastuk az *Anti-equilibriumot*, csak legfeljebb egy-két fejezetet. Amikor *A hiány*-kurzusra jártam Chikán Attilához, egy éven át hétről hétre dolgoztuk fel a könyvet. Elolvastuk az *Anti-equilibriumra* vonatkozó fejezetét – nem emlékszem, melyiket –, s valami olyasmi véleményt mondtak nekünk, hogy tulajdonképpen az *Anti-equilibrium* az igazi. *A hiány* az jó, de az *Anti-equilibrium* volt, amivel Kornai betört a főáramba. E mögött soha nem volt az, ami itt elhangzott, vagy az a fajta értelmezés, hogy az *Anti-equilibrium* az arra való, hogy sutba dobjuk a neoklasszikus közgazdaságtant, hanem az, hogy egy igazi komoly, nemzetközi színvonalú teljesítmény. *A hiány* ebből a szempontból provinciálisabb dolog, mert a szocialista gazdaságról szól.

A hiányról meg azt gondolom, akik velem egy évfolyamon és fölöttem eggyelkettővel jártak a Chikán Attila-féle *Hiány*-kurzusra, azoknak igenis szenzációs élmény volt, különösen azután a pégé-oktatás után, amit el kellett szenvednünk a közgazdasági egyetemen. Ez volt az első olyan munka, amit kézbe kaptunk, ami

elhitette velünk, hogy a közgazdaságtan érdekes dolog. Nem az a fajta obskúrus valami, amit az ilyen különféle politikai gazdaságtan könyvekben a fejünkbe próbáltak tölteni. *A hiánynak* pontosan a mi generációnk számára ellentétes üzenete volt: igenis ki kell menni a nemzetközi piacra, azon a nyelven kell beszélni, ami a közgazdaságtan nyelve, amit nemzetközi piacon beszélnek. Én nem ismerek senkit azok közül, akik alattam-fölöttem jártak, hogy az *Anti-equilibriumot* olvasták volna, mi csak *A hiányt* olvastuk. De ez vitte, azt gondolom, sokunkat a közgazdaságtan műveléséhez.

Az is érdekes volna, most megkérdezni egy tíz évvel fiatalabb kollegától, hogy egyáltalán olvasta-e *A hiányt*? Attól tartok, hogy nem. Vagy akár *A szocialista rendszert*? És azért is furcsa, mert mindenki azt mondta, hogy a János mennyit foglalkozik az *Anti-equilibriummal*. Ha kinyitjuk a könyvet, akkor *A hiánnyal* legalább ugyanannyit foglalkozik, sőt, ha a puha költségvetési korlátról szóló fejezetet is hozzá vesszük, akkor azt mondom, *A hiány* az önéletrajznak egy központi eleme. Itt csapongva befejezem a mondatot.

LAKI MIHÁLY: Pete Péter következik.

PETE PÉTER: Bauer Tamás mindjárt az elején emlegette, hogy őt egész életében milyen intenzíven befolyásolták Kornai gondolatai. A jóval későbbi generáció nevében Fertő Imre arról beszélt, hogy a sokkal későbbi generációk hasonlóképpen voltak strukturális gondolkodásra, közgazdasági gondolkodásra csábítva általa – csak azért, mert Kornai műveivel találkoztak. Én ma minden bizonnyal a Fejér megyei Nagykereskedelmi Vállalat gazdasági igazgatója vagy valami hasonló volnék, ha akkoriban teljesen véletlenül nem találkozom Kornai János személyével és a szemináriumával. Számomra saját életpályám is teljesen egyértelműen példázza azt, hogy ilyen természetű befolyása volt ránk – és nagyon volt! Valamennyi hozzászóló kiemelte ezt, s az önéletrajzi írásban is sok szó esik tanítványokról, fiatalokról, akiket tanítani lehetett, beszélni s később akár együtt dolgozni velük. S mindez valóban nagyon nagy számú embert érintett, akik mind tőle tanultak.

Az, hogy Kornai iskolát teremtett, az nem kérdéses. Én az ábécét tanultam tőle, azt, hogy miként kell könyvet olvasni, hogyan kell készülni egy előadásra, hogyan kell irodalmat gyűjteni, hogyan kell strukturáltan elővezetni egy bizonyos gondolatkört, és utána azt, hogy ezeket hogyan kell leírni. Mindezt azon az egyetemen, ahová jártam, nem lehetett megtanulni. Kornaitól igen, s ebben akkori csoportja is nagyon sokat segített. Az általános egyensúlyelméletet és a neoklasszikus közgazdaságtant *speciel* nem Kornaitól tanultam, hanem iskolában, formális oktatás keretében, bár nem Magyarországon. Hiúságomnak jól esett ugyan, hogy Kovács Jani hozzászólásában a Kornait bíráló szerepét osztotta rám, ezzel együtt ez nagyon nagy aránytévésztés; mondhatni, hogy' jön a csizma az asztalra. Kornai abszolút nagy sikerű, nemzetközi hírű tudós. Mindenki ismeri, könyvei minden nyelvre le vannak fordítva, én meg írtam életemben három pamfletet, vicces volna, ha én volnék a Kornai-kritikus. Ezzel együtt az előző szőlők közül többen próbálták ilyen-olyan módon Kornai Jánosnak az általános egyensúlyelmélettel való viszo-

nyát vagy kapcsolatát feltárni, s az nem véletlen, hogy e tárgykörben az *Anti-equilibriumot* emlegették. A standard elméletről való vélekedését nem osztom, s ez egy olyan kérdés, amin érdemes volna alaposabban vitatkozni. Most azonban ezt nem szeretném tenni, mert ez nem az az alkalom. Ez az az alkalom, amikor János életművének, önéletrajzi írásának egészéről kell hogy szó essék.

Ami mármost Kornainak az autóvezetési metaforáját illeti, hogy tudniillik ő úgy van a neoklasszikus elmélettel, mint aki megtanulta a KRESZ-t, és van vagy százórás vezetési gyakorlata, tud tehát autót vezetni, és tudja, hogy mire megy ki a dolog, de nem vált olyan rutinszerűvé, ha úgy tetszik, az ekvilibrista teória által agymosottá, hogy csak ebben a keretben tudjon gondolkodni, s emiatt más szemmel tudja látni, mint akik benne vannak... Nos, ez egy jó hasonlat, nekem különösen az. Én ugyanis az vagyok, aki végigtanultam azt az 500 órát, végigtanultam, amit tanítottak, ha úgy tetszik végig „agymostam”. És húsz éven keresztül végig is tanítottam. Ezért elképzelhető, hogy ebben a körben én vagyok a ti számatokra az elmélet által agymosott. És ebből a pozícióból az a javaslatom, hogy egyszer, amikor nem a János személye és életműve a beszélgetésünk tárgya, én nagyon szívesen eljövök hozzátok megvédeni azt az elméletet.

Ahogy itt is előfordult, úgynevezett tudományos életünkben is túlságosan könnyedén hangzanak el egy nagy, tiszta logikai, axiomatikus gondolatrendszerrel szemben olyan könnyed kritikák, hogy az axiómáink nem jók, és akkor puff, gyérünk, változtassuk meg az axiómákat. Szerintem ezek az elmélet meg nem értését tükrözik, ráadásul gyakran olyanok szájából hangzanak el, akiknek elméleti felkészültsége kérdéses. Ne is haragudj, [Mihályi] Péter, amikor könnyedén az axiómák megváltoztatását javasolod pusztán azért, mert azok nem tűnnek „reálisnak”, nekem ettől azonnal rettenetesen fáj a gyomrom. Ilyenkor valami olyasmit csinálsz, mint ha mondjuk, megtanultad volna a geometriát, és aztán amikor kimész a világba, ott bizony egyetlen szabályos egyenlőszárú háromszöget nem látsz, mert olyan bizony a valóságban nincsen. Ezért aztán azt gondolod, hogy nem jó ez így, az egész geometria egy marhaság, változtassuk meg az axiómákat, és tegyük a geometriát valószerűbbé. Ennek a dolognak nem ez a módja. Az a fajta agymosott, mint mondjuk én, megtanulta alázattal szemlélni azt az axiomatikus rendszert, amiről beszélgetünk. Az ilyen embernek az lesz a közelítése, hogy ha egyszer ez a rendszer annyi mindenre annyira hasznosan alkalmazható volt, akkor nem akarjuk kidobni, meg alapjaiban mindjárt módosítani, ha találkozunk egy olyan problémával, amire most rögtön nem látszik hasznosnak. Én értem, hogy a szocializmusból a kapitalizmusba való lánnglelkű átmenet leírására ezek a modellek nem jók, vagy legalábbis egyelőre nem tűnnek annak. De mit tesz isten, az infláció magyarázatában soha senki nem talált jobbat, a valutaárfolyamok és ezer más alapvető gazdasági probléma leírására jobbak, mint bármilyen más. Az eljárás nem az, hogy rögtön kidobjuk, mert valamire nem látszik jónak, hanem hogy megpróbáljuk olyan módon szemlélni, megfogalmazni a problémát, hogy az általános elmélet erényei itt is gyümölcsöt hozzanak. Az elmélet fejlődésében végig ez történt, és máig rengeteg kiaknázatlan út van.

Lehet, hogy a félreértés, a meg nem értés az elmélet szerepével, felhasználhatóságával kapcsolatos. Azt gondolom, hogy azt is meg kéne ama másik alkalommal

vitatni, hogy mit lehet várni egy absztrakt logikai építkezésű axiomatikus rendszertől, amelyik deduktív módon okoskodik. Tehát nem úgy okoskodik, hogy ha találunk valamit, ami eddig zöldnek látszott, és eddig a zöld nem szerepelt a rendszerünkben, akkor kitalálunk egy új axiómát a zöldre, hanem megpróbáljuk egész addig úgy szemlélni, hogy az eddig létező axiómák segítségével magyarázható legyen. És igenis ez volt az elméletnek a fejlődési iránya, amit Simonovits Andris néha fejlődésnek, néha visszafejlődésnek emleget. Igenis hatalmas fejlődés történt abban, hogy a dolgokat sztochasztikus folyamatokként tudjuk már leírni, amit a dinamikában haladtunk, az is óriási. Nem így volt ez akkor, amikor az *Anti-equilibrium* született, hogy mindenki, aki ilyenekkel foglalkozik dinamikus sztochasztikus általános egyensúlyelméleti struktúrák segítségével magyaráz. Arról is nagyon más véleményem van Simonovitshoz képest, hogy miért kell optimalizáló modellt használni. Ha ugyanis nem ilyet használsz, akkor *ad hoc* feltevéseket fogsz használni innen a hasadból, és semmiféle kapaszkodód nincsen arra, hogy ezt miért teszed. Ezeket a kérdéseket itt és most nem tudjuk megvitatni, majd egyszer... Én nagyon örülnék neki, mert nekem nagyon fáj az, hogy valahogy ebben az országban minden egyetemen, akárhová megyek, mindenki az általános egyensúlyelmélet nyomasztó túlsúlyáról panaszkodik, és ugyanakkor ilyen woodoo izéket tanít, mert az egyensúlyelméletet lusta vagy képtelen volt megtanulni, és már nem is fogja. Bírálni? Azt viszont igen. Azt gondolom, hogy amikor valaki nekiesik bírálni, akkor legalábbis illik ismerni a bírálat tárgyát. Azon későbbi alkalommal nyissuk tehát újra ezt az *Anti-equilibrium*-dolgót.

Most azonban Kornai önéletírásáról és életművéről van szó, nem pedig a *mainstream* elmélet jelentőségéről. Itt ezért inkább azzal zárom mondókámat, hogy én minden tekintetben egyike vagyok – és örömmel vagyok egyike – azoknak, akiknek az élete alapvetően azért lett olyan, vagy vett olyan irányt, amelyet vett, mert bizonyos alapvető strukturális gondolkodást, technikákat valamikor régen megtanultam tőle, és ezt nem változtatja meg az a tény, hogy azóta bizonyos kérdésekről, a közgazdaságtan elméletéről a tanítvány esetleg másképpen gondolkodik, mint mestere.

MARTOS BÉLA: Én egy matematikus szemszögéből szeretnék a kibontakozott vitához hozzászólni. És mint ilyen nagy csodálója voltam magam is az általános egyensúlyelméletnek mint egy axiomatikusan fölépített, szigorú logika szerint működő és minden matematikus csodálatát kiváltó elméletnek. Aztán megjött Kornai az *Anti-equilibriummal*, számos olyan gondolattal, amelyik ellent mondott a hagyománynak, és engem meggyőzött. Előzőleg, mint itt néhányan talán még emlékeznek rá, én optimalizálással foglalkoztam matematikai diszciplínaként. És teljes mértékben el kellett fogadnom azt, hogy az optimalizálás nem alkalmas általában az emberi magatartásnak a leírására, többek között a közgazdasági magatartásra sem, nem beszélve aztán olyanról, mint népgazdasági érdek meg ilyesmi, ahol már értelme sincs az ilyen fogalmaknak. Úgyhogy én arról számolhatok be, hogy Kornai János éppen ellenkező hatással volt rám, mint az itt lévőknek a többségére, tehát arra, hogy pusztán a matematikai szépség nem igazol egy közgazdasági elméletet, hanem valami más kell hozzá.

LAKI MIHÁLY: János még elmondja a zárszót.

KORNAI JÁNOS: Én nem szeretnék zárszót tartani, csak két megjegyzést teszek. Az egyik Pete Péter és Martos Béla utolsó szavaihoz kapcsolódik. Köszönöm mindazt a szépet, amit elmondtatok. Van egy lényeges véleménykülönbség aközött a megközelítés között, amit egyfelől Péter, másfelől Béla és én képviselünk. Benyomásom szerint Péter szinte abszolutizálja annak jelentőségét, hogy egy gondolati építményt zárt axiómarendszerben fogalmaztak meg. Nem tagadható, hogy ez segíthet bonyolult gazdasági rendszerek megértésében. Ám ez nem tekinthető az egyedül lehetséges megközelítésnek, a megértés kizárólagos eszközének... Most a matematikailag formalizált modelleknél maradván, nagyon jól használható matematikai modelleket alkottak már anélkül, hogy feltételeznék, hogy a döntéshozók optimalizálnak. Az a kötet, amit szerkesztőkként Bélával együtt jegyzünk – *A szabályozás árjelzések nélkül*¹⁶ – megpróbált erre a megközelítésre példát mutatni. Tehát az a javaslatom, hogy abban a vitában, amit te kezdeményezel, abban úgy kösd föl a nadrágszíjat, hogy ez a probléma.

PETE PÉTER: Erre speciel fel vagyok készülve.

KORNAI JÁNOS: Nagyon sok és erős kétely merült már fel az optimalizálással mint egyedül lehetséges modellel szemben. Nem akarom tagadni, sosem tagadtam, hogy bizonyos jelenségek, a viselkedésmódok egy meghatározott osztálya az optimalizáláshoz kapcsolódó eszköztárral jól megmagyarázható. Olyankor van problémám, amikor más viselkedésmódok, más jelenségsorozatok magyarázatára keresem a választ. Akkor nem biztos, hogy az optimalizálási modell jól működik. Még félre is orientálhat.

Tehát én sokkal nagyobbban látom a még meg nem oldott tudományelméleti feladatot. Úgy érzem, hogy abban az álláspontban, amit te szuggerálsz, túl sok a meglepődöttség a jelenlegi állapottal szemben. Ez a véleménykülönbség valószínűleg megmarad közöttünk. Érdekesnek ígérkezik egy olyan vita, amelyet a nyitott elméleti problémákról folytathatnánk.

Végül, lezárásként, szeretnék köszönetet mondani. Valóban nem formálisan, nem pusztán udvariasságból. Számomra nagy élmény volt ez a mai beszélgetés. Azt mondhatnám: hazaérkezési élmény. Én ebben az intézményben töltöttem több évtizedet, és nagyon sokatokhoz személyes érzelmi, szubjektív szálak fűznek. És ezek a szálak akkor is léteznek, ha nem naponként találkozunk, hanem csak ritkán. Nemcsak intellektuálisan vagy szakmailag élveztem ezt a mai napot, hanem érzelmileg is, és ezt szeretném megköszönni.

¹⁶ Akadémiai Kiadó, Budapest. 1981.